

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΔΟΣ ΚΑΤΑ ΤΙΝΑ ΕΘΙΜΑ ΤΟΥ ΛΑΟΥ

ΥΠΟ

ΔΗΜ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Ἡ σχέσις τῆς Ἑλληνίδος πρὸς τὸν σύζυγον καὶ τὰ λοιπὰ μέλη τῆς οἰκογενείας της, ἡ ἐν γένει κοινωνικὴ θέσις της ὡς ἀγάμου ἢ ἐγγάμου ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ οἴκου ἐναργῶς ἀντικατοπτρίζεται, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, εἰς τὰ σχετικὰ ἔθιμα τοῦ λαοῦ μας. Ταῦτα ἀψευδέστερον ἄλλων μαρτυριῶν μᾶς πληροφοροῦν περὶ τῶν θεμάτων τούτων τοῦ λαϊκοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ἐκ τῆς συγκριτικῆς δ' ἐξετάσεως τῶν σημερινῶν πρὸς τὰ παλαιότερον ἰσχύοντα ὅσα γράσας ἐρευνητὴς θὰ δυνηθῇ νὰ σχηματίσῃ πληρεστέραν πῶς καὶ σαφεστέραν κατὰ καιρὸν καὶ χρονικῶς εἰκόνα τοῦ λίαν ἐνδιαφέροντος τούτου ζητήματος τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ μας. Εἶτα περὶ ὁλοκληρώσιν τῆς μελέτης του οὗτος δύναται νὰ προβῇ εἰς τὴν κατὰ τὸ δυνατόν ἐρμηνείαν τῶν ἐν λόγῳ ἐθίμων καὶ τὴν συναρτήσειν τῶν σχετικῶν πορισμάτων.

Εἶναι φυσικόν, καὶ ὁ κοινωνιολόγος, ὁ ὁποῖος πιθανῶς θεωρεῖ ὡς ἀποκλειστικὰ τῆς ἐπιστήμης του προβλήματα καὶ θέματα τὰ ὡς ἄνω ζητήματα, νὰ στηριχθῇ βασικῶς εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ λαογράφου.

Τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν θέμα μας εἶναι προφανῶς εὐρύτατον, διότι δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὰς δοξασίας καὶ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ λαοῦ, τὰς ὑπαγομένας εἰς τὴν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰς συνδεομένας μετ' αὐτὴν γέννησιν, τὸ λαϊκὸν ἔθιμικὸν δίκαιον, τὸν γάμον καὶ εἴ τι ἄλλο. Εἰς τὴν μελέτην ταύτην περιορίζομαι νὰ ἐξετάσω ὀλίγα ἐκ τῶν ἐν λόγῳ ἐθίμων καὶ δὴ τ' ἀφορῶντα πρῶτον μὲν εἰς τὰ περὶ θηλυγονίας, δεύτερον δ' εἰς τὰ περὶ τῆς θέσεως τῆς κόρης ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῆς νύμφης ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ γαμβροῦ.

Α'. ΕΘΙΜΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΑΛΗΨΕΙΣ ΠΕΡΙ ΘΗΛΥΓΟΝΙΑΣ

Εἰς τὰ περισσότερα μέρη τῆς Ἑλλάδος μεγίστη εὐτυχία ἐθεωρεῖτο παλαιότερον τῆς ἐποχῆς τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου καὶ θεωρεῖται εἰσέτι ὑπὸ πολλῶν ἡ ἀπόκτησις ἄρρενος τέκνου, τὸ ὅποῖον συνεχίζει τρόπον τινὰ τὴν διαιώνισιν τοῦ πατρικοῦ γένους καὶ κρατεῖ ἄσβεστον τὸ ὄνομα τῆς οἰκογενείας.

Ἐν Μάνη ἐπὶ τῇ γεννήσει ἄρρενος «ὁ πατὴρ πυροβολεῖ πολλάκις ἐκ τοῦ παρθύρου καὶ ὅλοι οἱ φίλοι καὶ οἱ συγγενεῖς εἰς ἔνδειξιν χαρᾶς ἐκκενοῦσιν ὄπλα ἐκ τῶν οἰκιῶν των»¹. Ἡ χαρὰ αὕτη ἔχει καθαρῶς τοπικὰ ἱστορικὰ αἰτία. Ὅπως εἶναι γνωστόν, εἰς τὴν Μάνην κατὰ τὴν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας ἐκάστη οἰκογένεια εἶχε νὰ παλαίσῃ οὐ μόνον πρὸς τοὺς Τούρκους, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς ἀντιπάλους οἰκογενείας. Ὅθεν ἡ ἀπόκτησις ἄρρενος ἠϋξανε τὰς δυνάμεις τῆς δι' ἄμυναν κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, δι' ἀντιμετώπισιν ἀντιπάλων οἰκογενειῶν καὶ δι' ἐκλογὴν καπετάνιου ἐκ τῶν κόλπων αὐτῆς.

Ὁ ἐκ Μάνης ἐρευνητὴς Π. Π. Καλονάρος γράφει σχετικῶς: «Μέσα σ' ἓνα περιβάλλον διαρκῶν πολέμων γιὰ νὰ ζήσῃ κανεὶς δὲν ἀρκοῦσε μόνο νὰ ἔχῃ περιουσία. Ἐπρεπε νὰ ἔχῃ καὶ προσωπικὴ παλληκαριά, ἀλλὰ κυρίως νὰ εἶναι ἀπὸ μεγάλη γενιά, γιατί ὁλόκληρῃ ἡ γενιά πιανότανε στὶς ἐχθρες. Ἡ γενιά ἦταν τόσο μεγάλη ὅσο πιὸ πολλὰ ντουφέκια εἶχε. Ἐλογάριαζαν δηλαδὴ τοὺς σερνικοὺς. Γιὰ νὰ εἶναι λοιπὸν κανεὶς ὑπολογίσιμος καὶ στοὺς ἐχθρούς καὶ στοὺς φίλους ἀκόμη, ἔπρεπε νὰ ἔχῃ πατέρα καὶ μπαρμπάδες καὶ ὁ ἴδιος νὰ εἴχῃ καὶ σερνικά παιδιὰ δικὰ του, γιὰ τὴ γενιά. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ γέννησις σερνικῶν παιδιῶν ἦταν ἀνέκαθεν στὴν Μάνη ἀληθινὸ πανηγύρι. Αὐτὸ ἀναφέρεται ἀκόμη καὶ στὸν παρασόχολο Νηφάκου τὸ ποίημα, μὲ πολλὰ σατυρικὰ περιγραφὰ τῆς Μάνης».

Γιὰ τὰ παιδιὰ τὰ σερνικά ἀπὸ τὴν γεννηθούσι,
χυλόπητες μοιράζουσι γιὰ νὰ τὰ εὐχηθούσι.
Στὴν πόρτα ὅλοι τρέχουσι καὶ ντουφεκιὰς βαροῦσι
καὶ ὅλοι τοὺς φωνάζουσι: Καλὼς ἦρθε, νὰ ζήσῃ,
καλὸς νὰ γίνῃ στ' ἄρματα καὶ τοὺς ὀχτροὺς νὰ σβήσῃ².

Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς Π. Καλονάρος προσθέτει: «Παλαιότερα... κάθε κορίτσι ἀπὸ 16 ἕως 22 τὸ πολὺ χρόνων ἔπρεπε νὰ παντρευτῇ καὶ δὲν ἔμεναν στὸ ράφι παρὰ ἐλάχιστες. Ὁ προορισμὸς τοῦ Μανιάτη ἦταν κι αὐτοῦ νὰ παντρευτῇ τὸ γρηγορώτερο, νὰ κάμῃ πολλοὺς σερνικοὺς γιὰ τὴ γενιά... Προεῖχεν... ἡ ἀπόκτησις σερνικῶν κι αὐτὰ ἦσαν ἡ πιὸ μεγάλη περιουσία. Ἐτσι ἡ ζήτησις κοριτσιῶν ἦταν ἐξ ἴσου μεγάλη μὲ τὴν προσφορὰ νέων»³. Ἐν γένει ἐν Μάνη «ὁ σερνικὸς εἶναι τὸ ἄλφα

1. Dino et Nicolo Stephanopoli, Voyage en Grèce..., τόμ. I, 1800, σ. 293, κεφ. XXXII. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμ. Γ', ἐν Ἀθήναις 1931, σ. 210. Σημειωτέον ὅμως ὅτι «οἱ πυροβολισμοὶ ἀρχικῶς ἐρρίπτοντο πρὸς ἀπομάκρυνσιν τῶν πονηρῶν πνευμάτων, βραδύτερον δέ, λησμονηθείσης τῆς ἀρχικῆς αἰτίας, ἐρρίπτοντο εἰς ἔνδειξιν χαρᾶς».

Φ. Ἱ. Κοκουλέ, Βυζαντ. βίος καὶ πολιτισμὸς, τόμ. Δ', ἐν Ἀθήναις 1951, σ. 14, σημ. 7.

2. Π. Π. Καλονάρου, Ἠθογραφικὰ Μάνης, 1934, σ. 29 - 30.

3. Ἐνθ' ἄν., σ. 33 - 34.

και τὸ ὠμέγα τῆς γενιᾶς, ἡ ἐλπίδα, ὁ θησαυρὸς τοῦ σπιτιοῦ, ὁ ἀφέντης τοῦ σπιτιοῦ, και ὁ ιδιοκτήτης τῆς οἰκογενειακῆς περιουσίας»¹. Εἰς τὴν περίπτωσιν θανάτου τοῦ συζύγου, ἂν ἡ χήρα «ἦταν γκαστρωμένη, ἐπερίμενε μετὰ τὴν ἐλπίδα νὰ κάμῃ σερνικό. Κι ἂν εἶχε ἢ ἔκανε σερνικό, ἔμενε πιά ἐκεῖ (δηλαδὴ εἰς τὸ σπίτι τοῦ συζύγου), ἂν ὄχι, τότε ἔφευγε εἰς τοὺς ἄλλοινοῦν της, δηλαδὴ εἰς τὸν πατέρα της»². Ἡ ἀπόκτησις ἄρρενος ἄλλως τε «παρεῖχεν εἰς τὴν οἰκογένειαν ἀσυγκρίτως ὀλιγωτέρας φροντίδας, λόγῳ τῶν κοινωνικῶν ἐθίμων. Ἀπὸ τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας τὸ ἄρρεν δὲν ἐνοχλεῖ πλέον εἰς τίποτε τὴν οἰκογένειαν. Τοῦναντίον τῆς εἶναι χρήσιμον. Ἄν δὲν ἔχῃ περιουσίαν, ξενοδουλεῖ. Ἀντιθέτως, τὸ κορίτσι ἔχει ἀνάγκην διαρκοῦς ἐπιβλέψεως διὰ νὰ μὴ παρπατήσῃ και μεγάλην οἰκονομικὴν θυσίαν, διὰ νὰ εὑρεθῇ γαμβρὸς και μὴ μείνῃ γεροντοκόρη, πρᾶγμα ἐπίσης ταπεινωτικὸν δι' οἰκογένειαν Μανιατῶν»³.

Παρὰ ταῦτα ἡ γέννησις θήλεος ἐν Μάνῃ δὲν εἶναι ἀφορμὴ λύπης. Ἀπεναντίας ἔχομεν τὴν μανιάτικην παροιμίαν «στοῦ καλόμοιρου τὴν πόρτα / φηλυκὸ γεννιέται πρῶτα», μετὰ τὴν παρακλήσιν ὁμοίως νὰ πῇ ἐξακολουθήσῃ ἡ «φηλυκοπαραγωγή» ἐπ' ἄπειρον. «Γιὰ τὸ κορίτσι λοιπὸν, ἅμα γεννηθῇ, δὲν ρίχνουν βέβαια ντουφέκια, οὔτε και καμμιὰ γιορτὴ γίνεται, ὑπάρχοντες σὺν θείᾳ νὰ εὐχωνται και γιὰ τὰ κορίτσια και μάλιστα τὰ παιδάκια πρὸ γέννησιν και μετὰ. Καλὸς ἦτοε ἡ νέα, νὰ ἴσῃ, νὰ σούρῃ κι ἄλλους σερνικούς»⁴.

Παλαιότερον, συμφώνως πρὸς δεισιδαιμονίας ἀντιλήψεις τῆς ἀναλογικῆς μαγείας, ὅταν ἐγεννᾶτο ἄρρεν, ἐτίθετο εἰς κόσκινον, «γιὰ νὰ γεννηθοῦνε τόσα σερνικά, ὅσες εἶναι οἱ τροῦπες τοῦ κόσκινου». Τὸ θῆλυ, ἀντιθέτως, ἐτίθετο ἐντὸς σκάφης»⁵.

Ἐν Ἀχαῖα και Ἡλιδι, κατὰ τὸν Χ. Κορύλλον, «ὅταν γεννηθῇ τὸ παιδί, τὸ ἀσημώνουν οἱ πάπποι, ἐὰν ἐπιζῶσι, ὡς και οἱ στενοὶ συγγενεῖς και τοῦ βάνουν στὴ φασκιὰ του ἀργυρᾶ ἢ και χρυσᾶ νομίσματα, ἰδίως ἐὰν εἶναι σερνικό»⁶. Εἰς τὸ Μανιάκι, «ἅμα γεννηθῇ σερνικὸ παιδί, γελᾶνε και τὰ κεραμίδια γλέπεις, φτειάνουνε

1. Π. Π. Καλονάρου, ἐνθ' ἄν., σ. 46.

2. Ἐνθ' ἄν., σ. 46 - 47.

3. Ἀποστ. Δασκαλάκη, Ἡ γυναῖκα εἰς τὴν Μάνην, Νέα Ἑστία, τόμ. 23, 1938, σ. 345 - 6.

4. Π. Π. Καλονάρου, ἐνθ' ἄν., σ. 30.

5. Γ. Μανολάκου, Τὰ ἔθιμα κατὰ τὴν γέννησιν και τὴν βάπτισιν ἐν Μάνῃ, Λαογραφία, τόμ. Ε', 1915/16, σ. 401. Βλ. και ΚΛ (=Κέντρον Ἑρεῦνης τῆς Ἑλλήν. Λαογρ.), ἀρ. 334, σ. 37 (Κ. Νεστορίδου, Ὁ ἐν Μάνῃ ἰδιωτικὸς βίος, 1921).

6. ΚΛ, ἀρ. 2268, σ. 770 (συλλογὴ Χ. Κορύλλου, Ἀχαῖα - Ἡλιδι, 1926;).

γλυκά, δίπλες, νά διπλώνουνε τὰ σερνικά¹ κι ἂν εἶναι κορίτσι, χαλβά· στὸ σερνικό τραγοῦδια, ντουφεκιές, στὸ κορίτσι μουσκλώνουν· χωρὶς τὸ κορίτσι δὲ γεννιῶνται καὶ τὰ σερνικά, ἀλλὰ τί νὰ εἰπῆς...»². 'Εν Σπάρτῃ, «ἂν ἡ γυναῖκα γεννήσῃ ἀγόρι, τῆς στέλνουν δίπλες, γιὰ νὰ διπλώσουν τ' ἀγόρια, νὰ κάμῃ κι ἄλλα· ἅμα εἶναι κορίτσι, τῆς στέλνουν κουραμπιέδες»³. 'Εν Λέρῳ, «ἅμα μιὰ γυναῖκα γεννήσῃ τὸ πρῶτο τῆς παιδί, ἂν εἶναι ἀγόρι, τὸ γεγονὸς τοῦ τοκετοῦ ἀναγγέλλεται στὴν πόλι διὰ τριῶν πυροβολισμῶν»⁴. Εἰς τὸ Βασιλίτσι Πυλίας, «νά 'ναι πρωτάρα καὶ νὰ κάνῃ σερνικό ἢ λεχώνα, ρίχνουνε συμπάρα»⁵. 'Εν 'Απειράνθῳ Νάξου, «ὅταν γεννηθῇ κανένα ἀγόρι κ' οἱ γονεῖς του ἔχουνε κι ἄλλο ἀγόρι, λένε πὼς μάκρυνε τὸ πόδι του· θὰ βρῇ βοήθεια δηλαδὴ τὸ μεγάλο ἀγόρι. —Μουρέ, μὰ ἔννησεν ἡ μάνα σου ; —Καλέ, ναί. —Κ' εἰντά 'καμε; —'Ενα γοπελλάκι. —Χμ! ἐμάκρυνε λοιπὸ τὸ ποδάρι σου. Γιὰ τὰ κορίτσια λένε πὼς ἐκόντυνε τὸ πόδι»⁶. Εἰς δὲ τὴν Αἰδηψόν, «ὅταν γεννηθῇ τὸ παιδί, ἂν εἶναι θηλυκὸ, συνηθίζουν νὰ δένουν στὸ ἐξωτερικὸ μέρος τῆς θύρας μιὰ κλωστή κόκκινη. Αὐτὸ φανερώνει ὅτι τὸ παιδί, ὡς θηλυκὸ, ἀπαιτεῖ φροντίδες διὰ τὴν προετοιμασίαν προικός»⁷. Εἰς τὰ Κατσανοχώρια τῆς 'Ηπείρου, «ἅμα γεννηθῇ κοπέλλα, λέν : μαυρίζ'ν τὰ καταχτὰ (τὰ ἐλκυστὰ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ σκεπὴ τῆς οἰκίας). "Αν γενν'θῇ παιδί, φκειαν'ν τὴν γυναικα τῆς μαυροκοπέλλας δὲν φκειαν'ν»⁸. Εἰς τὸ Βραχώρι τῆς 'Ηπείρου, «ἅμα γεννῆσῃ κανεὶν κορίτσι, λυποῦνται παλὺ, γιὰ τὸ κορίτσι εἶναι βασανισμένο. —"Ωραὺ, μωρὴ γέ μου! λέγουν, πέσαν τὰ κεραμίδια καὶ μᾶς πλακώσανε, ἔκαμε τσούπρα ! "Εναι, καὶ κάνῃ ἀγόρι, θὰ βάλουν τὸ τηγάνι, θὰ κάμουν τηγανῖτες. "Ολοι χαρές, γέλια, καὶ οἱ γονεῖς καὶ τ' ἀδέρφια καὶ οἱ βάβες καὶ ὅλοι. —Καλὰ 'κανε καὶ πέθανε, μὴ σοῦ κακοφαίνεται, τὴν ἐβγαλες μὲ δυὸ πῆχες πανί. Τὸ λένε, ὅταν πεθάνῃ κάποιο κορίτσι μικρό»⁹. Καὶ εἰς τὰς 'Αθήνας ἐπὶ "Οθωνος, γράφει ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης, «ἓνα μικρὸ ἔπεσε μιὰ μέρα στὴ μικρὴ στέρνα τοῦ κήπου τῆς βασίλισσας (σημερινὸς κήπος τοῦ Κλαυθμῶνος) καὶ πνίγηκε. Περαιστικὴ μιὰ γριὰ ρώτησε κ' ἔμαθε τὸ κακό. —Μὴν τὸ λυπᾶστε, παιδιά μου, καλὰ ἔκα-

1. Προφανὴς εἶναι ἐνταῦθα ἡ σχέσις τῶν «διπλῶν» πρὸς παναρχαίαν δοξασίαν τῆς ὁμοιοπαθητικῆς μαγείας.

2. ΚΛ, ἀρ. 1566, σ. 17 (συλλ. Μαγδαληνῆς Τσάκωνα, Μανιάκι, 1944).

3. ΚΛ, ἀρ. 1372, σ. 200 - 201 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Σπάρτη, 1939).

4. Περιοδ. «Μπουκέτο», ἔτ. Γ', ἀρ. 91, 'Αθήναι 17 'Ιανουαρίου 1926, σ. 47α.

5. ΚΛ, ἀρ. 1481, σ. 7 (συλλ. Γεωργίας Ταρσούλη, Βασιλίτσι Πυλίας, 1940).

6. ΚΛ, ἀρ. 1524, σ. 191 - 192 (συλλ. Διαλεχτῆς Ζευγώλη, 'Απειράνθος, 1929).

7. ΚΛ, ἀρ. 1560, σ. 49 (συλλ. Μ. Κοντοστόνου, Αἰδηψός, 1930).

8. ΚΛ, ἀρ. 2382, σ. 205 (Δημ. Β. Οἰκονομίδου, Λαογραφικὴ ἀποστολὴ εἰς τὰ Κατσανοχώρια τῆς 'Ηπείρου, 1961).

9. ΚΛ, ἀρ. 1432, σ. 395 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Βραχώρι 'Ηπείρου, 1940).

με και πνίγηκε, είπε»¹. 'Εν Λέσβω, «ὅταν ἡ μάνα γεννήσῃ κορίτσι, λένε : ἀπόμ'νε ἡ μάνα τζάβα, δηλαδή κρῖμα στὴν ἐγκυμοσύνη της»². 'Εν Λήμνῳ, «μόλις φύγουν ἀπὸ τὴ λεχοῦσα, τίς ρωτᾶνε οἱ γειτόνισσες : —Τί παιδιὰ κάματε ; —'Απ' τὰ καλὰ, ἂν εἶναι ἀγόρι. Κοριτσουδ', ἂν εἶναι κορίτσι»³. 'Εν τῇ αὐτῇ νήσῳ, «ἅμα ἰδοῦν καὶ κάμ' κορίτσ, ἂν εἶναι νὰ φᾶν' τὴ μαμμὴ. Σὰν νὰ κάμ' ἡ μαμμὴ τὸ παιδί...Τὰ κορίτσια τὰ καημένα εἶναι βαριά. 'Αμὰ καὶ χωρὶς τὰ κορίτσια δὲ βορεῖτε νὰ κάνετε...»⁴. Καὶ ἐν 'Αγίᾳ Ἄννῃ Εὐβοίας «τὰ κορίτσια δὲν τὰ θέλουν»⁵. 'Ενταῦθα λέγουν ὅτι «τ' ἀγόρι, ὄντες γεννηθῇ, εἶναι χαρούμενο ! τὸ κορίτσ' εἶναι βαρύν»⁶. 'Εν 'Αλμαλὶ Μαλγάρων Θράκης, «πολλοὶ ἐμαστιγῶνον πολλάκις τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας, διότι ἐγένων θήλεα»⁷.

Πολλοχοῦ τῆς 'Ελλάδος χαρακτηρίζουν τὸ θῆλυ ὡς «ἀδύνατο μέρος». Οὕτω π.χ. εἰς τὸ Νησί Μεσσηνίας λέγουν : «—Δὲν κοιτᾷς ποὺ αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος κάνει οὐλο ἀδύνατα, δηλαδή θήλεα»⁸. Καὶ ἐν Τρικάλαις τῆς Κορινθίας συνηθίζεται ἡ ἔκφρασις «ἔχω μονάχα ἀδύνατο μέρος», δηλαδή πόρος⁹. 'Ομοίως ἐν 'Αραχόβῃ Παρνασσίδος ἡ θέσις τῆς γυναικὸς εἶναι μειονεκτική, μολονότι αὕτη εἶναι καὶ οἰκονομικὸς παράγων σπουδαῖος, διότι, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἐργάζεται εἰς τὸ σπίτι καὶ εἰς τὰ κτήματα, κερδίζει καὶ ἀρκετὰ χρήματα ὑφαινούσα διαρκῶς. Πολλὸν τοὺς λένε ὅτι εἶναι τὸ ἀδύνατο μέρος, ἐνδὲ πάλιν ἀπ' ἑτέρου περιπαλόντα τοὺς ἄνδρες π.χ. ἂν ἔχουν μόνο ἓνα κραββάτι στὸ σπίτι, θὰ κοιμηθοῦν σ' αὐτὸ — ἀρσενικά, οἱ δὲ κοπέλλες θὰ στρώσουν χάμω, γιατί αὐτὲς εἶναι σκληραγωγημέναι καὶ γιὰ τιμὴ στὸν ἄντρα»¹⁰.

Εἰς ὀλιγώτερα μέρη τοῦ 'Ελληνισμοῦ εὐχαριστοῦνται, ὅταν τὸ πρῶτον τέκνον τῆς οἰκογενείας γεννηθῇ θῆλυ· καὶ τοῦτο ὅμως προφανῶς ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἡ μήτηρ ὑπολογίζει νὰ τὸ ἔχῃ βοηθὸν εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ οἴκου. Οὕτω π.χ. ἐν 'Ανατολικῇ Θράκῃ, «ὅταν τῆς πρωτάρας τὸ παιδί γεννιοῦνταν κορίτσι, τὸ χαίρουνταν, γιατί ἡ μητέρα θὰ τὸ εἶχε βοηθὸ στίς δουλειὰς τοῦ σπιτιοῦ καὶ στὸ μεγάλωμα τῶν

1. Γιάννη Βλαχογιάννη, "Ενας ἄγραφος γυναικεῖος νόμος καὶ ἡ «Φόνισσα» τοῦ Παπαδιαμάντη, Νέα Ἑστία, τόμ. 23, 1938, σ. 9, σημ. 1.

2. ΚΛ, ἀρ. 1446 Α', σ. 132 (συλλ. Δημ. Λουκάτου, Λέσβος [Πετρί], 1940).

3. ΚΛ, ἀρ. 1160 Α', σ. 149 (συλλ. Γ. 'Α. Μέγα, Βάρος Λήμνου, 1938).

4. ΚΛ, ἀρ. 1160 Δ', σ. 5, 8, 9 (συλλ. Γ. 'Α. Μέγα, Κάσπακας Λήμνου, 1938).

5. ΚΛ, ἀρ. 1479 Β', σ. 37 (συλλ. Μαρίας 'Ιωαννίδου, 'Αγία Ἄννα Εὐβοίας, 1942).

6. ΚΛ, ἀρ. 1479 Γ', σ. 46 (συλλ. Μαρίας 'Ιωαννίδου, 'Αγία Ἄννα Εὐβοίας, 1942).

7. Φ. 'Ι. Κουκουλέ, ἐνθ' ἄν., σ. 15.

8. ΚΛ, ἀρ. 1142, σ. 41 (συλλ. 'Ι. Θ. Κακριδῆ, Νησί Μεσσηνίας, 1925).

9. ΚΛ, ἀρ. 1098, σ. 155 (συλλ. 'Ι. Θ. Κακριδῆ, Κορινθία [Τρίκαλα], 1924).

10. ΚΛ, ἀρ. 1153 Β', σ. 124 (συλλ. Μαρίας 'Ιωαννίδου, 'Αράχοβα, 1938).

άλλων παιδιῶν»¹. Εἰς ὑπολογισμὸν διὰ τὴν βοήθειαν ἀρσενικοῦ, τὴν φορὰν αὐτὴν εἰς τὸ κτηνοτροφικὸν ἔργον, ὀφείλεται καὶ ἡ ἀσεβὴς ἐκδήλωσις ποιμένος ἐν Ἀπειράνθῳ Νάξου, ὀνομαζομένου Κουντούρη, ὁ ὁποῖος, «ὅταν πρωτογέννησε ἡ γυναῖκα του κ' ἔκαμε κοριτσάκι, βγῆκε καὶ μούτζωσε τὸ Θεό, πῶς δὲν ἔκαμε ἀγόρι, γιὰ νὰ 'χῃ γρήγορα βοήθεια στὴ μάντρα»².

Ἐν Μεσοχωρίῳ Πυλίας, «ὅταν γεννηθῇ κορίτσι, δὲν τὸ χολιάζουν. Λένε μόνο νὰ εἶναι σάικο, δηλαδὴ νὰ εἶναι γερό, νὰ μὴν τοῦ λείπη πόδι, χέρι»³. Εἰς δὲ τὰ Σβέρδια (νῦν Δάφνη) Λήμνου λέγουν: «Ὁ γονεὺς πῶχ' κορίτσα καταστρέφεται. Τὸ ἓνα κορίτσι τὸ θέλουνε μέσ' στὸ σπίτ' πάντα, γιὰτὶ ἀπομέν' μέσ' στὸ σπίτι, βοηθάει τὴ μητέρα, ἅμα μεγαλώσ'». Ἀμα ἔρθουν δυὸ καὶ τρία, εἶναι δυσάρεστο»⁴. Ἐν Ἑρμιονίδι ἡ ἀπόκτησις θήλεος τέκνου, «ὅταν δὲν ἔχῃ ἡ οἰκοκυρά κόρας ἀλλὰ ὅλο ἀγόρια ἢ ἔχῃ ὀλίγα κορίτσια, θεωρεῖται εὐτυχία. Ὅταν ὅμως ἡ οἰκογένεια ἔχῃ πολλὰς κόρας καὶ εἶναι φτωχιά, δὲν θεωρεῖται τόσον εὐχάριστος»⁵. Διὰ τὴν χρησιμότητα καὶ τὴν βοήθειαν, ποὺ παρέχει τὸ πρῶτον θηλυκὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ τέκνον, λέγεται καὶ ἡ κοινὴ παροιμία: «τῆς καλομάννας τὸ παιδί, τὸ πρῶτο καὶ τὸ κορίτσι». Τὸ θέλουν λοιπὸν οἱ γονεῖς ὅχι δι' ἄλλους λόγους παρὰ μόνον διὰ νὰ ἔχῃ ἡ μήτηρ βοηθὸν καὶ συνυπηρέτην ἐν τῇ ἀσκήσει τῶν καθηκόντων τῆς οἰκοκυράς καὶ διὰ νὰ συμβάλῃ τοῦτο εἰς τὴν ἀνατροφὴν καὶ τὸ «μεγάλωμα» τῶν ὑπολοίπων τέκνων τῆς οἰκογενείας.

Μεγάλῃ δυστυχίᾳ ἐν τῇ ἐλληνικῇ οἰκογενεῇ θεωρεῖτο παλαιότερον καὶ θεωρεῖται ἀκόμη ἡ κατὰ σειρὰν ἀπόκτησις θηλέων τέκνων, διότι καὶ τότε, ὡς καὶ σήμερον, ὑπῆρχεν ἔθιμον νὰ δίδουν προῖκα εἰς μετοχτά, ζῶα καὶ ἀκίνητα, ἐκτὸς τῶν ἐπίπλων καὶ τοῦ ρουχισμοῦ. Ἐπειτα, διότι ἡ γυνὴ ὑπανδρευομένη ὑπέφερε πολὺ καὶ ἦτο σχεδὸν δούλῃ τῆς πενθερᾶς της, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν.

Τὰς διαφορὰς περὶ τῆς μιᾶς ἢ τῶν περισσοτέρων θυγατέρων ἀντιλήψεις ἐκφράζουν καὶ τινες παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις φράσεις τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Οὕτω π.χ. λέγουν: ἐν Κεφαλληνίᾳ: «Ὅταν γεννιέται θηλυκὸ παιδί, τρίζουν οἱ τέσσαρες ἀγκωνεὶς τοῦ σπιτιοῦ» καὶ «Τσῆ καλομάννας τὸ παιδί, τὸ πρῶτο τέκνο θηλυκὸ καὶ νὰ 'ναι πεθαμένο». Ἐν τῇ αὐτῇ νήσῳ ἀπαντῶσιν ὡσαύτως αἱ παροιμιώδεις ἐκφράσεις: «Θηλυκὸ γεννήθηκε», «Ἐτσι εἶναι βουβό, εἶναι θηλυκὸ» ἢ «Τὸ θη-

1. Ἐλ πινί κ ης Σ τ α μ ο ὕ λ η - Σ α ρ α ν τ ῆ, Ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Θράκη. Ἡ Σηλυβρία μὲ τὰ γύρω της χωριά, Α', Ἀθῆναι 1956, σ. 60.

2. ΚΛ, ἀρ. 1459 Α', σ. 392 (συλλ. Διαλεχτῆς Ζευγώλη, Ἀπειράνθος Νάξου, 1928).

3. ΚΛ, ἀρ. 1378 Γ', σ. 10 (συλλ. Γεωργίας Ταρσούλη, Μεσοχωρί Πυλίας, 1939).

4. ΚΛ, ἀρ. 1160, σ. 71 (συλλ. Γ. Ἀ. Μέγα, Σβέρδια Λήμνου, 1938).

5. ΚΛ, ἀρ. 1898, σ. 7 - 8 (συλλ. Δήμητρας Μερεμέτη, Ἐπαρχία Ἑρμιονίδος, 1953).

λυκὸ παιδὶ γεννιέται βουβόν»¹. Ἐν δὲ τῇ Λευκάδι λέγουν : «Τὰ θηλυκὰ παιδιὰ τὰ τρανοῦν ὄχ τὰ μαλλιά» καὶ ἀλλαχοῦ παρατηροῦν ὅτι «Τὸ ἀρσενικὸ εἶναι ντου-βάρι καὶ τὸ θηλυκὸ αὐγόν» (δηλ. ὅ,τι γίνη, ξεσπᾷ στὸ θηλυκὸ) καὶ «Τοῦ θηλυκοῦ πρέπει νὰ δέρνεται κι ὁ τόπος ὅπου κάθεται»². Ἐν Ἡπείρῳ, ἔνθα ἡ περιφρόνησις καὶ ἀποστροφὴ πρὸς τὰ θήλεα εἶναι εἰσέτι λίαν ἔντονος καὶ διαδεδομένη, ἀπαντῶσιν αἱ ἐξῆς ἀξιολόγου διαφέροντος διὰ τὸ θέμα μας παροιμίαι καὶ γνωμικαὶ ἐκφράσεις : «Ἐννὰ καὶ μία δέκα ν' ἀκούς καὶ τῇ γυναῖκα»³. «Εἶναι γλυκεῖα ἢ ἀλφὴ τ' θανάτ' τῶν κοριτσιῶν (τσουπριῶν) ἢ θηλυκῶν», διότι, «γιά νὰ βγῇ μιὰ τσιούπρα ἀπὸ τὸ σπῖτι (δηλ. νὰ παντρευτῇ) θὰ ἀναταράξῃ ὅλα τὰ θεμέλια». «Καλότυχη ποὺ τὴν πάντρεψες μὲ μιὰ πῆχνη πανὶ μονάχα» (ἐπὶ τῶν κοριτσιῶν, ποὺ ἀποθνήσκουν εἰς νηπιακὴν ἡλικίαν). («Ἡ τσιούπρα εἶναι ξένος ἄνθρωπος»). («Ὅποιος δὲν πάντρεψε κοπέλλα καὶ δὲν ἔφκειασε σπῖτι, δὲν ξέρει τί καιρὸς περνάει», διότι εἶναι δύσκολος ἡ ἀποκατάστασις τῶν κοριτσιῶν. Αἱ φράσεις ἐπίσης : «Ὅταν γενιοῦνται, νὰ τς κόφτουν τὸν ὄφθαλὸ στὴ ρίζα» ἢ «νὰ τς στραγγαλίζουν τὸ λαιμό» ἢ «νὰ τς ἀποκοπιᾶζουν» ἢ «νὰ τς πατοῦν στὸ λαιμό» λέγονται ὑπὸ πολυπαθοῦς μητρός, διότι αἱ θυγατέρες κατὰ τὴν ἀποκατάστασιν αὐτῶν παρέχουν πράγματα εἰς τοὺς γονεῖς. Ἐπίσης ἡ φράσις : «Δὲν τ' βαρὺ τ' ἀνθρώπ' τί δίν' ἀλλὰ τί θὰ βοῇ» (ἢ θὰ ντᾶ) λέγεται ὑπὸ τῶν καταστάσεων γυναικῶν, ὅταν ὑπανδρεύουν τὰς θυγατέρας τῶν⁴, αἱ ὁποῖαι εἶναι «ἀδύνατο μένος».

Αἱ ὡς ἄνω παροιμίαι καὶ ἐκφράσεις ἀναφέρονται κυρίως εἰς τὰ κορίτσια, τὰ ὁποῖα ὑπανδρευόμενα μεταβάλλονται εἰς ὑπερστρίας ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ γαμβροῦ. Ἄλλ' εἰς τινα μέρη ἡ ἐκτίμησις τοῦ λαοῦ διὰ τὸ πρόσωπον, τὸ ὅποιον ἡ γυνὴ διαδραματίζει ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, εἶναι ἡ πρέπουσα. Οὕτω π.χ. ἐν Θράκῃ καὶ ἀλλαχοῦ λέγεται ὅτι «τὸ θηλυκὸ πουλὶ στηνεὶ τὴ φωλιά» ἢ «τὴ φωλιά χτίζει τὸ θηλυκὸ πουλί», δηλαδὴ ὅτι τὴν οἰκογένειαν δημιουργεῖ ἡ γυναῖκα⁵.

Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς πρὸς ἀποφυγὴν τῆς γεννήσεως θηλέων, ἐκτὸς τῶν κατὰ βούλησιν φυσιολογικῶν προσπαθειῶν, καταφεύγει καὶ εἰς διαφόρους μαγικὰς πράξεις. Οὕτως ἐν Μεσολογίᾳ αἱ γυναῖκες κορφώνουν τρία καρφιά εἰς τὸν τοῖχον λέ-

1. Δ η μ. Σ. Λ ο υ κ ᾶ τ ο υ, Κεφαλονίτικα γνωμικά, Ἀθήναι 1952, σ. 64.
2. Βλ. ἀνέκδοτον συλλογὴν παροιμιῶν Ν. Γ. Π ο λ ῖ τ ο υ, Θηλυκὸ, 3.
3. Ἡ παροιμία δημοτὶ ἀνυποληψίαν διὰ τὴν γνώμην τῆς γυναικός. ΚΑ, ἀρ. 2740, σ. 8 (Βασίλ. Παυλίδου, Παροιμίαι ἐκ Παραμυθιάς τῆς Ἡπείρου, 1963).
4. ΚΑ, ἀρ. 51, σ. 7, 69 (Ἀνανύμου, Δημοτικά. Ἡπειρος, 1919).
5. Ἐ λ π ι ν ῖ κ η ς Σ τ α μ ο ὕ λ η - Σ α ρ α ν τ ῆ, ἔνθ' ἀν., σ. 291. Πρὸς ὀρθοπόδησιν τῆς οἰκογενείας ὁ σύζυγος ἔχει ἀνάγκην καλῆς γυναικός, καλοῦ κτήματος, δηλαδὴ φορτηγοῦ ζώου, καὶ καλῶν βοῶν, ὡς λέγουν ἐν Κρήτῃ.

γουςαι : «καρφώνω τὶς τσοῦπρες καὶ κάνω ἀρσενικά»¹. Ἐν Κρήτῃ συνηθίζουν νὰ δίδουν εἰς μαῦρον πετεινὸν (νὰ φάῃ τὸ 'φάλι θηλυκοῦ παιδιοῦ, διὰ νὰ γίνη τὸ ἐπόμε-
νο παιδὶ ἀγόριον)². Ὁφείλω νὰ σημειώσω ἀκόμη ὅτι ἐν Ἡπείρῳ κάμνουν μαγγανείας,
διὰ νὰ γεννήσῃ πολλὰ θήλεα ἢ ἐχθρά των³, καὶ ἐν Καρατσὸλ Τιρνάβου φθονεραὶ γει-
τόνισσαι προσφεύγουν εἰς μάγισσαν, διὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν γέννησιν ἀρσενικοῦ,
συχνὰ δ' αἱ ἐπίτοκοι προσφεύγουν εἰς τὰς μαῖας ἢ τὰς Ἀθιγγανίδας, διὰ ν' ἀποτρέ-
ψουν τὰ κωλύματα πρὸς γέννησιν ἄρρενος τέκνου⁴. Ἐν Ἡπείρῳ ὡσαύτως «πολλές,
ποὺ κάνουν ὅλο κοπέλλες, βαφτίζουν σερικὰ (ἀρσενικά) παιδιὰ, γιὰ ν' ἀποχτήσουν
κι αὐτές»⁵. Ἐπίσης εἰς τὰ Χουλιαροχώρια Ἡπείρου «ἡ λεχώνα ὡς τὶς σαράντα μέ-
ρες φακὲς δὲν τρώει, γιὰ νὰ μὴν 'ποχτήσ' κοπέλλα»⁶. Εἰς δὲ τὸ Μανιάκι τῆς Πε-
λοποννήσου «ὄγοια κάνει οὐλο κορίτσια καὶ δὲ θέλει, βάνει ἅμα γεννήσῃ ἓνα κλειδὶ
ἀπουκάτω στὸ προσκέφαλό της, νὰ κλειδωθοῦνε καὶ νὰ μὴ μεταβγοῦνε»⁷. Πρὸς τού-
τοις εἰς ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν Ἑλλάδα πιστεύεται ὅτι, διὰ ν' ἀποφύγουν τὴν συνε-
χῇ γέννησιν θηλέων τέκνων, πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦν ὠρισμένα εὐχετικά ὀνόματα,
τὰ ὁποῖα ἔχουν τὴν δύναμιν τῆς ἀποστολῆς τοῦ κακοῦ⁸. Οὕτω π.χ. ἐν Ἡπείρῳ τὰ
τέκνα, πρὸ τῶν ὁποίων πολλὰ θήλεα γεννιέσθαι, εἴνα σταματήσῃ ἡ γέννησις καὶ
ἄλλων, καλοῦνται Σ τ α μ ἄ τ η ς⁹, Σ τ α θ ῆ ς (Πόρπηθις), Σ τ α μ ἄ τ ω, Σ α -
μ ἄ τ α, Σ τ α ς, ν ῆ κ τ α¹⁰. Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Μαλακασίου τῆς Ἡπείρου εἶναι ἐν πολλῇ
χρῆσει τὸ θηλυκὸν ὄνομα Δ ι ὠ χ ν ω, προσκθὺν κατὰ παρετυμολογίαν ἐκ τοῦ ρή-
ματος δι ὠ κ ω. Τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι προφανῶς εὐχετικόν, διδόμενον μετὰ τὴν
γέννησιν κατὰ σειρὰν θηλέων τέκνων, ὅπως ἐπὶ τῷ τρόπῳ τινὰ δίδωξις αὐτῶν ἢ γεν-

1. Γ. Ἀ. Μέγα, Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, τευχ. Α', Ἀθῆναι 1939, σ. 25.

2. Εὐαγγέλιας Φραγκάκι, Συμβολὴ στὰ λαογραφικὰ τῆς Κρήτης, Ἀθῆνα 1949, σ. 32, 67.

3. Ζωγράφειος Ἀγών, τόμ. Α', Κωνσταντινούπολις 1891, σ. 16, ια'.

4. Ν. Γ. Πολίτου, ἐνθ' ἄν., σ. 211.

5. ΚΑ, ἀρ. 36, σ. 296, 85 (Δ. Σάρρου, Ἡπείρου δημοτικὰ ποιήματα, 1888/93).

6. ΚΑ, ἀρ. 2302, σ. 183 (Δ. Β. Οἰκονομίδου, Λαογραφικὴ ἀποστολὴ εἰς τὰ χωρία τῆς πρῶν ἐπαρχίας Μαλακασίου Ἡπείρου, 1959).

7. ΚΑ, ἀρ. 1566, σ. 2 (συλλ. Μαγδαληνῆς Τσάκωνα, Μανιάκι, 1944).

8. Δ. Β. Οἰκονομίδου, Ὄνομα καὶ ὀνοματοθεσία εἰς τὰς δοξασίας καὶ συνηθείας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, Λαογραφία, τόμ. Κ', 1962, σ. 492.

9. Ἰ. Σ τ α μ ν ο π ο ὐ λ ο υ, Βόλτες ὀνοματολογικῆς, Ἀθῆνα 1929, σ. 34.

10. Γ. Ζηκίδου, Ἐθιμα παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν, Ἐβδομάς, ἔτ. Γ', 1886, σ. 268 - 9. Βλ. καὶ Κ. Ζησιόου, Γυναικεῖα ὀνόματα κύρια ἐν Κυνουρίᾳ. Ἐπετηρίς Παρνασσοῦ, τόμ. 6, 1902, σ. 236.

νήση ή μήτηρ ἄρρενα πλέον¹. Ἐν Ζαγορίῳ τῆς Ἡπείρου, ὅταν γεννῶνται κατὰ σειράν δύο θήλεα, ἐπακολουθήσῃ δὲ καὶ τρίτον, «τὸ ρίχνουν στὸ σταυροδρόμι» καί, ὅποιος τὸ εὑρῇ πρῶτος, γίνεται κουμπάρος, τὸ βαπτίζει, ἀλλ' εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τοῦ δώσῃ ὠρισμένον ὄνομα, «γιὰ νὰ σταματήσῃ» ἡ γέννησις θηλέων, ὡς π.χ. Σταμάτα, Ἀρσινόη, Σταυρούλα². Εἰς τὴν Τσαμουριὰν Θεσπρωτίας «τὰ παιδιὰ τὰ βαπτίζει ὁ νουνός, ποὺ στεφάνωσε τοὺς γονεῖς των. Ἐὰν ὅμως κάνουν συνέχεια κορίτσια, τότε ἀλλάζουν νουνό, γιὰ ν' ἀλλάξῃ τὸ γούρι καὶ νὰ κάνουν ἀγόρια»³. Εἰς δὲ τὸ Μανιάκι «βγάνουνε κι ὄνομα Σ τ α μ á τ α, Σ τ α θ í α, νὰ σταματᾶνε τὰ κορίτσια, μὰ γιὰ σοῦ λέω τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ νὰ μὴν τὸ κυνηγᾷς. Εἶναι κακὸ καὶ σὲ κακὸ βγάνει. Εἴτε δὲν ἔχεις παιδὶ εἴτε οὐλο κορίτσια κάνεις, νὰ μὴ βαρυγομᾷς. Ὁ Θεὸς ἔχει γραμμένη τὴν πλάσῃ, ποὺ θὰ γένη⁴». Ἐν Φθιώτιδι οἱ γονεῖς παρακαλοῦν πολλάκις τὸν ἀνάδοχον νὰ ὀνομάσῃ Ἀ γ ό ρ ω ἢ Ἀ γ ο ρ í τ σ α ν τὸ κορίτσι, διὰ νὰ γεννηθῇ τὸ μετέπειτα παιδὶ ἀρσενικόν⁵. Καὶ ἐν Κυνουρίᾳ, ἵνα σταματήσῃ ὁ κακὸς δαίμων τῆς θηλυγονίας, συνηθίζονται τὰ ὀνόματα Σ τ α μ á τ α, Σ τ α μ α τ í ν α, Σ τ α μ α τ ο ú⁶. Εἰς τὸν Πόντον εἰς τινὰ θήλεα ἐδίδετο τὸ ὄνομα Κ α ν ή, προσερχόμενον ἐκ τοῦ κανεῖ (ἀρκεῖ) (ἐκ παρετυμολογίας), διὰ νὰ σταματήσῃ πλέον ἡ γέννησις θηλέων⁷. Εἰς δὲ τὸ Καπλὰν Πάφλου ἀπὸ νύμφης τὴν ἀγεβάζουν [σὲ] ἄρσενικὸ ἄλογο, πρὶν νὰ κἀνῃ ἄρσενικὰ παιδιὰ⁸. Ἐξέως αὐτῶν τῶν μέσων ἐπὶ τῆς νυμφικῆς παστάδος καθίζουν ἢ κυλίουν ἀρσενικὸν παιδί. Τοῦτο συνηθίζουν καὶ «μὲ τὰ προικιά».

Ὅπως παρ' ἡμῖν σήμερον, οὕτω καὶ κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἀρχαιοτέρων ἐλληνικῶν καὶ ἰουδαϊκῶν ἀντιλήψεων, ἡ γέννησις θήλεος οὔτε εἰς τοὺς γονεῖς οὔτε εἰς τοὺς συγγενεῖς ἦτο εὐχάριστος, προκειμένου ὅμως μία γυνὴ νὰ στερηθῇ κληρονόμων προετίμα, φυσικά, καὶ θήλεος τὴν ἀπόκτησιν⁹. Ἀντιθέτως, καὶ τότε χοροὺς καὶ κρότους ἐποιοῦν ἐπὶ τῇ γεννήσει ἄρρενος καὶ δὴ καὶ βασιλόπαιδος¹⁰. Οἱ ὑπήκοοι ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τῆς γεννήσεως διαδόχου συνέχαιρον ἀλλή-

1. Ν. Νίτσου, Μονογραφία περὶ τῆς ἐν Ἡπείρῳ κώμης τοῦ Τσαμαντᾶ, ἐν Ἀθήναις 1926, σ. 110.

2. ΚΑ, ἀρ. 1571, σ. 301 (συλλ. Δ. Παπᾶ, Ζαγόριον, 1940).

3. ΚΑ, ἀρ. 2389, σ. 24 (συλλ. Κ. Χ. Σιόντη, Τσαμουριά Θεσπρωτίας, 1961).

4. ΚΑ, ἀρ. 1566, ἐνθ' ἀν., σ. 2.

5. Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Γεωργίου Κασκαβέλη.

6. Κ. Ζησίου, ἐνθ' ἀν., σ. 245.

7. Βλ. Στίλιπ. Π. Κυριακίδην, ἐν Λαογραφίᾳ, τόμ. Ε', 1915/16, σ. 358.

8. ΚΑ, ἀρ. 1378, σ. 94 (συλλ. Γεωργίας Ταρσούλη, 1939).

9. Φ. Ί. Κουκουλέ, ἐνθ' ἀν., σ. 14 - 15.

10. Ἐνθ' ἀν., σ. 15.

λους καὶ ἐπεκρότουν. Ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς ἐν «Τῷ ἐπὶ τῶν κρίσεων» ἀναφωνεῖ : «ἄρρεν τὸ ἀρτίτοκον βρεφύλλιον, ἄρρεν, ὦ γῆ καὶ ἥλιε»¹. Ἡ δὲ Ἀννα ἡ Κομνηνὴ ἐπὶ τῇ γεννήσει βασιλόπαιδος λέγει : «Τίκεται καὶ τούτοις ἄρρεν. Εὐθὺς οὖν οἱ μὲν γονεῖς ἐγεγήθησαν· τὸ δὲ ὑπήκοον ἅπαν ἐσκίρωντων, συνέχαιρον ἀλλήλοις, ἐγεγήθησαν, καὶ ἦν ἰδεῖν τὰ βασιλεία χαρμονῆς ἀνάπλεω»². Οἱ στερούμενοι ἄρρενος παιδὸς ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ ἐν γένει ἐθλίβοντο ἐπὶ τούτῳ καὶ προσηύχοντο εἰς τὸν Θεὸν διὰ τὴν γέννησιν τοιούτου, ὡς π.χ. οἱ γονεῖς τοῦ Ἀγίου Γρηγορίου (6 αἰ.)³.

Ἡ ἀντίληψις περὶ τῆς κατωτερότητος τῆς γυναικὸς καὶ προτιμήσεως αὐτῆς τοῦ ἀνδρὸς ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ. Οὕτως ὁ Παῦλος (Πρὸς Κορινθίους Α', 11, 8) λέγει : «ἡ γυνὴ δὲ δόξα ἀνδρός ἐστίν. οὐ γάρ ἐστιν ἀνὴρ ἐκ γυναικός, ἀλλὰ γυνὴ ἐξ ἀνδρός καὶ γὰρ οὐκ ἐκτίσθη ἀνὴρ διὰ τὴν γυναικα, ἀλλὰ γυνὴ διὰ τὸν ἄνδρα». Καὶ κατωτέρω (14, 34) «αἱ γυναῖκες ἐν ταῖς ἐκκλησίαις σιγάτωσαν. οὐ γὰρ ἐπιτρέπεται αὐταῖς λαλεῖν, ἀλλὰ ὑποτασέσθωσαν καθὼς καὶ ὁ νόμος λέγει». Καὶ ἐν τῇ πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολῇ του (2, 11) ὁ αὐτὸς Παῦλος λέγει : «γυνὴ ἐν ἡσυχίᾳ μανθανέτω ἐν πάσῃ ὑποταγῇ».

Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι προσετιμῶντο τῶν θηλέων τὰ ἄρρενα. Ὁ Εὐριπίδης λέγει : «στῦλοι γὰρ οἶκον εἰσὶ παῖδες ἄρσενες»⁴. Οὗτοι, ὡς γνωστόν, ἤδυναντο ἐν ἀναγκῇ, αὐτοῦσας τῆς ἐκείνης, οὐκ ἀπορίζοντες τὰ τοῦ θύου, ἐνῶ τὰ θήλεα δυσκόλως ὑπανδρεύοντο, ἂν ἐστερούντο ἰσχυρὸς προικός, πρόξενον δ' οὐχὶ μικρᾶς δαπάνης εἰς τὸν πατέρα ἐγίνοντο. "Ενεκα τούτου καὶ ὁ κωμικὸς Ποσειδίππος ἔλεγεν :

Υἱὸν τρέφει πᾶς, κἄν πένης τις ὦν τύχη·
θυγατέρα δ' ἐκτίθῃσι, κἄν ᾗ πλούσιος⁵.

Τὰ θήλεα λοιπὸν καὶ παρ' ἀρχαίοις Ἕλλησι περιφρονούμενα καὶ κατώτερα τῶν ἀρρένων θεωρούμενα ἐξετίθεντο. Καὶ συνέβαινε μὲν ποτε ν' ἀναγνωρίζουν τὰ ἐκθετα ὡς ἴδια ἄτεκνοι γονεῖς, ἀλλὰ τοῦτο ἦτο μᾶλλον ζήτημα τύχης, τὸ δ' ἐκθετον δούλη τοῦ ἀναδεξαμένου ἐγίνετο.

Ὅπως βλέπομεν, ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἐπι-

1. Βλ. ἐν Κ. Σάθια, Μεσαιων. Βιβλιοθήκη, τόμ. Ε', ἐν Βενετίᾳ - Παρίσις 1876, σ. 409. Φ. Ἰ. Κουκουλέ, ἐνθ' ἀν., σ. 14.

2. Ἀννης Κομνηνῆς, Ἀλεξιάς Σ', 8, Ν. Γ. Πολίτου, ἐνθ' ἀν., σ. 210, σημ. 3.

3. Γ. Κ. Σπυριδάκης, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, τὴν βάπτισιν καὶ τὸν γάμον ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχεῖου, τόμ. Ζ', 1952, σ. 110.

4. Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις, στίχ. 57.

5. Παρὰ Σοφοκίῳ, 77,7.

κρατεῖ ἐν Ἑλλάδι τὸ ἔθιμον καὶ ἡ ἀντίληψις τῆς προτιμήσεως τοῦ ἄρρενος ἀντὶ τοῦ θήλεος, ὅπερ κυρίως ὀφείλεται εἰς λόγους κοινωνικούς. Ἡ καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς κυρίαρχος τοῦ ἀνδρὸς θέσις ἐν τε τῷ οἴκῳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ διεμορφώθη ὑπὸ ποικίλων παραγόντων, ὡς εἶναι π.χ. ἡ συνέχισις τοῦ γένους καὶ τῆς οἰκογενειακῆς λατρείας καὶ ἡ οἰκονομικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτοῦ συμβολὴ καὶ συμπαραστάσις εἰς τὴν συντήρησιν καὶ προστασίαν τῆς γυναικὸς καὶ τῶν ἄλλων μελῶν τῆς οἰκογενείας. Οἱ παράγοντες οὗτοι συνετέλεσαν εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν ἐθίμων τῆς προτιμήσεως τοῦ ἄρρενος.

Τὴν ἀποστροφὴν πρὸς τὰ θήλεα καὶ τὸν πόθον διὰ τὴν ἀπόκτησιν ἀρρένων τέκνων ἀπαντῶμεν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς¹. Οὕτως ἐν τῷ Κορανίῳ λόγου γενομένου περὶ τῶν Ἀράβων εἰδωλολατρῶν, οἵτινες ἐθεώρουν τοὺς ἀγγέλους ὡς θυγατέρας τοῦ Θεοῦ, ἀναγινώσκομεν : « Ἀποδίδουσι θυγατέρας τῷ Θεῷ· δόξα Σοι, Κύριε ! ἐνῷ δὲ ἐπιθυμοῦσι τοιαύτας δι' ἑαυτοῦς. Ἐὰν ἀναγγείλωσιν εἰς τινὰ ἐξ αὐτῶν τὴν γέννησιν θυγατρὸς, οὗτος ἀμέσως ὠχρεῖ καὶ καθίσταται ὡς κεραυνόπληκτος ἐκ τῆς λύπης. Κρύπτεται ἀπὸ τὸν λαὸν ἕνεκα τῆς ὀλέθρας ἀγγελίας. Ὅφειλει τηρῶν αὐτὴν (τὴν θυγατέρα) νὰ ὑποστῇ τὴν αἰσχύνην ἢ νὰ τὴν ἐνταφιάσῃ εἰς τὴν κόνιν². Ὡς πόσον εἶναι ἀδικαιολόγητοι οἱ ἰσχυρισμοὶ τῶν Ἰνδῶν. Πῶς θεωρεῖ δὲ ὁ Τοῦρκος γενικῶς τὴν γυναῖκα; ἄρχεῖ νὰ τὴν ἀποδείξῃ ἢ ἀπεκρίσῃ τοῦ Μωυσιτανοῦ Ὁλ-Μωκρὰν, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει πού ὁ Δουμά : « — Πόσους υἱοὺς ἔχεις ; τὸν ἠρώτησεν ὁ Γάλλος. — Τρεῖς, ἀπεκρίθη ὁ Ἀφρικανός. — Καὶ πάσαι θυγατέρας ; — Δὲν ἤξεύρω⁴ ». Ἐκτοτε βεβαίως παρῆλθον ἀρκεταὶ δεκάδες ἐτῶν, ἀλλ' ἡ νοοτροπία δὲν μετεβλήθη καὶ τόσον, ἰδίᾳ ἐν ὑπαίθρῳ, ἔνθα ἡ γυνὴ ἐξακολουθεῖ εἰσέτι νὰ εὐρίσκεται εἰς θέσιν κοινωνικῶς μειονεκτοῦσαν ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἄνδρα. Καὶ εἰς τὰς πρὸς βορρᾶν τῆς Ἑλλάδος βαλκανικὰς χώρας — ἐξαίρεσει τινῶν διαμερισμάτων τῆς Ρουμανίας — τοῦ-

1. Βλ. Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens, vol. IV, Berlin und Leipzig 1931, στ. 1377 κ. ἐξ. Heinrich Ploss - B. Renz, Das Kind im Brauch und Sitte der Völker, ἔκδ. 3η, vol. I, Leipzig 1911, σ. 1 κ.ἐξ., Γ. Κ. Σπυριδάκης, ἔνθ' ἀν., σ. 110.

2. Ὡς σημειωθῇ ὅτι «παρὰ ταῖς νομαδικαῖς φυλαῖς τῶν Ἀράβων πολυθεϊστῶν ἡ γέννησις θυγατρὸς ἐθεωρεῖτο ὡς δυστύχημα, τοῦ φύλου τῆς παρέχοντος ἀφ' ἑνὸς μικροῦ λόγου ὑπηρεσίαν εἰς πλάνητα καὶ ληστρικὸν βίον, καὶ ἀφ' ἑτέρου δυναμένης νὰ ἐπενέγκῃ συμφορὰς εἰς τὴν οἰκογενεὶαν αὐτῆς ὡς ἐκ τῆς κακοηθείας ἢ τῆς αἰχμαλωσίας τῆς. Ἀφορμαὶ ὅθεν ἀπανθρώπου ἀγωγῆς συμμιγεῖσθαι ἴσως μετὰ τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν αἰσθημάτων, παρέσυρον τούτους νὰ προσφέρωσι θ ἡ λ ε α ν ἡ π ι α εἰς θυσίαν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν ἢ νὰ τὰ θάπτωσι ζῶντα». (Κοράνιον, μεταφρασθὲν ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ κειμένου ὑπὸ Γερασίμου Ἰ. Πεντάκη, ἔκδ. 2α, ἐν Ἀθήναις 1886, σ. 194, σημ. 2).

3. Κοράνιον (ἐνθ' ἀν.), κεφ. 16 § 59 - 61. Πρβλ. καὶ κεφ. 43 § 16, κεφ. 81 § 8.

4. Σκαρλ. Δ. Βυζαντίου, Ἡ Κωνσταντινούπολις, τόμ. Γ', Ἀθήνησιν 1869, σ. 385 - 6.

λάχιστον μέχρι τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου αἱ αὐταὶ περίπου κοινωνικαὶ συνθήκαι τοῦ παρελθόντος διεμόρφωσαν ἀνάλογα πρὸς τὰ ἑλληνικὰ περὶ θηλυγονίας ἔθιμα. Τῷ ὄντι διαφοραὶ καὶ ἰδιομορφίαι εἰς τὰς λεπτομερείας ἐπεκράτουν καὶ ἐπικρατοῦν ἀπὸ λαοῦ εἰς λαόν¹, ἀλλ' ἀπὸ γενικῆς ἐπόψεως τὰ πράγματα δὲν παρουσιάζουν καὶ τόσον οὐσιώδεις διαφοράς. Εἶπον «ἐξαιρέσει τινῶν διαμερισμάτων τῆς Ρουμανίας», διότι ἐκεῖ ἀπὸ αἰώνων δι' ἱστορικοὺς λόγους ἡ γυνὴ διῆγε καὶ διάγει ἐλευθεριώτερον καὶ περισσότερον χειραφετημένη. Ἐπίσης καὶ εἰς χώρας τῆς Εὐρώπης παλαιότερον, μάλιστα δὲ πρὸ τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου, ἡ γυνὴ ἐμειονέκτει καὶ εἶχε θέσιν κοινωνικὴν σχετικῶς περιορισμένην καὶ ἐτίθετο εἰς κατωτέραν μοῖραν, τοῦ ἀνδρὸς προτιμωμένου κατὰ τὴν γέννησιν, ὡς π.χ. ἐν Ἰταλίᾳ καὶ δὴ εἰς τὰς νοτιωτέρας τῆς χώρας ταύτης περιοχάς², ἐν Ἑλβετίᾳ, ἐν Γερμανίᾳ³ καὶ αὐτῇ τῇ Γαλλίᾳ, τῇ διακρινομένῃ διὰ τὸ στερεὸν καὶ εὐρὺ πνεῦμα τῆς φιλελευθέρας ζωῆς καὶ τῆς κατ' ἀκολουθίαν βαθείας τοῦ ἀνδρὸς ἐκτιμήσεως καὶ ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν γυναῖκα, ὡς μητέρα καὶ ὡς θυγατέρα⁴.

Θὰ ἐμήκυνα ἀρκετὰ τὸν λόγον, ἐὰν ἡσυχάζοιμην ἐνταῦθα καὶ μὲ ἔθιμα πρωτογόνων καὶ ἡμιπολιτισμένων λαῶν, σχετικὰ πρὸς τὴν θηλυγονίαν καὶ τὴν ἐν γένει κοινωνικὴν τῆς γυναικὸς θέσιν, περιορίζομαι δὲ μόνον δείγματος χάριν ν' ἀναφέρω ὅτι εἰς τὰς τῶν ἐν λόγῳ λαῶν ἡ γυνὴ καὶ δὴ ἡ κόρη εἶναι τόσον ἀσθενὴς καὶ περιορισμένη, ὥστε στερεῖται καὶ ἰδίου προσωπικοῦ ὀνόματος, δι' οὗ συνήθως διακρίνεται τῶν ὁμοίων τοῦ τὸ ἄτομον εἰς τὰς πεπολιτισμένους κοινωνίας.

Οὕτως εἰς πρωτόγονον πληθυσμὸν τῆς Νοτιοανατολικῆς Σιβηρίας, τοὺς Γ ι α κ ο υ τ έ, μόνον οἱ ἄρρενες λαμβάνουν ὀνόματα. Αἱ θήλειες οὐδὲν προσωπικὸν ὄνομα ἔχουν. Ὅταν δ' ἀπευθύνεται τις εἰς αὐτάς, ἐρωτῶν πῶς ὀνομάζονται, ἀπαντῶσι «γυναῖκα» ἢ «κόρη τοῦ δεῖνα», ἀναφέρουσαι τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς των⁵. Ἐὰν δὲν ἔχωμεν ἐνταῦθα τὸ φαινόμενον τῆς ἀποκρύψεως ἢ ἀπαγορεύσεως τύπου ταμπού⁶, ἐνεργουμένης διὰ τὰ ὀνόματα, τὰ ὁποῖα μετὰ τοσαύτης φροντίδος ἀποκρύπτονται

1. Βλ. π.χ. τὰ ἐν Ἀλβανίᾳ ἐθιζόμενα: A b a z D o j a k a, La condition de la femme en famille dans les regions de montagne de notre pays. Deuxième conference des études albanologiques, τόμ. II, Tirana 1970, σ. 221 - 27.

2. A. de G u b e r n a t i s, Storia comparata degli usi natalizi, Milano 1878, σ. 48 κ.ἐξ.

3. Die Frau als Mensch zweiter Ordnung, ἐν Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, vol. II, Berlin und Leipzig 1929, στ. 1742 - 46.

4. Βλ. J. M i c h e l e t, Origines du droit français, vol. I, Paris 1838, σ. 22.

5. G. B u s c h a n, Die Sitten der Völker, vol. II, σ. 256, παρὰ P. C a r a m a n, Les bases mystiques de l'anthroponymie, Balcania, τόμ. III, Bucarest 1943, σ. 465.

6. S t i t h T h o m p s o n, Motif - Index of Folk - Literature, τόμ. I, Copenhagen 1955, C 430 κ.ἐξ. C 32,2.1. C 51.3.1. C. 824, τόμ. II, 1956, D 511.

εἰς τοὺς ξένους ὑπὸ τῶν πρωτογόνων ἢ ἡμιπολιτισμένων λαῶν¹, τότε δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν τὴν σημερινὴν κοινωνικὴν τῆς γυναικὸς θέσιν εἰς τὰς πρωτογόνους κοινωνίας.

Β'. ΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΚΟΡΗΣ ΕΝ Τῇ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΤΗΣ ΝΥΜΦΗΣ ΕΝ Τῇ ΟΙΚΙΑ ΤΟΥ ΓΑΜΒΡΟΥ

Ἐκτὸς τῶν περὶ θηλυγονίας ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ἔθιμα τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, ἐξ ὧν δυνάμεθα εὐκρινῶς ἐπίσης ν' ἀντιληφθῶμεν τὴν κοινωνικὴν θέσιν τῆς γυναικὸς. Τοιαῦτα εἶναι τ' ἀφορῶντα εἰς τὸν γάμον τῆς κόρης καὶ τὴν θέσιν αὐτῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ γαμβροῦ.

Ὅπου ἡ οἰκογένεια διατηρεῖ εἰσέτι τὸν πατριαρχικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα, ἰδίᾳ εἰς τοὺς ὀρεινοὺς πληθυσμοὺς τῶν ποιμένων, ὁ γάμος γίνεται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, μετὰ συμφωνίαν τῶν γονέων τῶν δύο ἐνδιαφερομένων μερῶν. Οὕτω παρὰ τοῖς Σαρακατσάνοις οἱ γονεῖς ἀποφασίζουν περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν τέκνων των χωρὶς νὰ ἐρωτοῦν καθόλου τὴν γνώμην των. Καὶ ἐν Ζαγορίῳ τῆς Ἡπείρου τὰ συνοικέσια παλαιότερον ἐγίνοντο κατὰ κανόνα καὶ γίνονται ἀκόμη «μὲ προξενιά», διότι παρ' ὅσον τὸν χρυσοπολιτισμὸν τῶν ἐνταυρῶνεν Ζαγοριστικῶν τὰ ἔθνη ἥσαν αὐστηρότατα καὶ ἡ ἄμεσος ἐπαφὴ μετὰ τῶν ἐλευθέρων νέων καὶ τῶν δύο φύλων ἦτο, ἂν ὄχι ἀδύνατος, πάντως ὅμως δυσκολώτατη. Ἀλοίμονον εἰς τὴν κόρην, ἥτις θὰ ἐφωρᾶτο νὰ συνομιλῇ ἢ καὶ νὰ καλημερίζῃ ἀκόμη νέον, ὅστις δὲν θὰ ἦτο πολὺ πλησίον συγγενῆς της². «Τὰ κορίτσα (παλαιότερον) τὰ πάντρευαν στὸ Ζαγόρι ἀπὸ 14 ἐτῶν καὶ ἄνω, τὶς περισσότερες φορὲς δὲν ἐγνώριζεν ὁ γαμπρὸς τὴν νύφ' οὔτε ἡ νύφη τὸ γαμπρό»³. Ἐπίσης «οὐδέποτε λάβαιναν ὑπ' ὄψιν τοὺς τῇ θέλησιν τοῦ κοριτσιοῦ, γι' αὐτὸ καὶ σπάνια ἀγάπησαν οἱ γυναῖκες τοὺς ἄντρες τοὺς, γιὰτὶ δὲν τοὺς ἤξεραν. Ἐπειτα ἔφευγαν, ταξίδευαν καὶ δὲν ἀλληλογραφοῦσαν μαζί τους»⁴.

Ἐν Καρυαῖς Καβακλῆς, ὡς γράφει κατὰ τὸ 1903 ὁ Μ. Λουλουδόπουλος, «ἡ συγκατάθεσις τῆς νέας δὲν ἀποτελεῖ οὐσιῶδες μέρος τῆς ἀποκαταστάσεώς της, καθ' ὅσον οἱ γονεῖς καὶ δὴ ὁ πατὴρ κατὰ τὸ δοκοῦν πλειστάκις ἐκλέγει τὸν γαμβρόν, ὡς καὶ ὁ τοῦ γαμβροῦ πατὴρ τὴν νύμφην, διὸ συχνὸν παρουσιάζεται φαινόμενον ἡ

1. Δ. Β. Οἰκονομίδου, "Ὄνομα καὶ ὀνοματοθεσία...", ἐνθ' ἄν., σ. 505.

2. Βλ. Φ. Γ. Τριανταφυλλίδην, ἐν Μακεδονικῷ Ἡμερολογίῳ, ἔτ. 1938, σ. 138.

3. ΚΑ, ἀρ. 2753, σ. 218 (Δ. Β. Οἰκονομίδου, Λαογραφικὴ ἀποστολὴ εἰς Κεντρικὸν Ζαγόρι, 1963).

4. Ἐνθ' ἄν., σ. 218 - 19.

ἀπαγωγή»¹. Ἐν Ἀγία Ἄννη Εὐβοίας «τὸν θέλει δὲν τὸν θέλει μὲ τὸ ζόρι θὰ παντρευτῇ ἢ κόρη ἐκεῖνον ποὺ θέλει ὁ πατέρας. Τώρα ὅμως συμβαίνουν πολλές ἐξαιρέσεις τοῦ ἐθίμου τούτου»². Εἰς δὲ τὸ χωρίον Κουρκουλοῦς παρὰ τὴν Λίμνην Εὐβοίας συνηθίζουν ν' ἀρραβωνιάζουν τὰ παιδιὰ των ἀπὸ πολὺ μικρᾶς ἡλικίας· ἔτσι «πουνιοῦνται σιγὰ - σιγὰ καὶ γνωρίζονται καλὰ ὥς ποὺ νὰ ἔρθουν σὲ ἡλικία γάμου. Καὶ τώρα στὴν Κεράμεια 14, 15 ἐτῶν συνήθως παντρεύονται τὰ κορίτσια, στοὺς Κουρκουλοῦς ἀπὸ 12»³. Ἐν Μάνη ἐπίσης «ζήτημα θελήσεως κοριτσιοῦ (πρὸς ἀποκατάστασιν) δὲν εἶχε δημιουργηθῇ ποτὲ παλαιά. Τὰ κορίτσια δὲν τὰ ρωτοῦσαν καὶ δὲν εἶχαν παρὰ νὰ ὑποταχθοῦν, γιατί τὰ συνοικέσια ἄλλοτε ἐτακτοποιοῦσαν οἰκογενειακὲς σχέσεις καὶ ζητήματα σχετικὰ μὲ τὶς Μανιάτικες ἔχθρες ... Τώρα τελευταῖα μόνον ἔχουμε μερικὰ παραδείγματα ἀντιγνωμίας ποὺ δείχνουν χαρακτηριστικὰ τὴν ὕπαρξιν κάποιας γυναικείας ἀτομικότητος καὶ στὴν Μάνη»⁴. Κατὰ κανόνα «ἡ πρότασις ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν τοῦ νέου, ὁ ὁποῖος σχεδὸν πάντοτε συνέβαινε νὰ ἔχη ἰδῇ τὸ κορίτσι σὲ κανένα κλάμμα ἢ τὸ ἐζήλεψε γιὰ τὰ μοιρολόγια του, τὴ σεμνότητα του καὶ ὅλες τὶς ἄλλες του ἀρετές. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι καὶ ἡ οἰκογενειακὴ καταγωγή τοῦ κοριτσιοῦ. Ἐνα κορίτσι ποὺ εἶναι ὅπως λέει καὶ τὸ μοιρολόγι : ἀπὸ ἀντρικὴ γενιά/κ' ἔχει πεντάδα ἀδερφοῦς/16 ποῖτοξἀδερφοί εἶναι πάντα πολὺ προτιμότερο ἀπὸ τὰ πρὶ ὠραῖο κορίτσι ποὺ εἶναι ἀπὸ ἄδυνατη οἰκογένεια»⁵. Ἡ γυναίκα ὑπανδρευομένη ἐνταῦθα δὲν παίρνει «παρὰ τὴν κασέλα της μὲ τὰ ροῦχα της καὶ κεῖνα λιγοστά»⁶, διότι «ἡ περιουσία ἀνήκει στὰς σερνικούς»⁷. Ἐν τῷ οἴκῳ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ (ἐν Μάνη) «βασιλεύει ἡ κυριαρχία τοῦ ἀνδρός», ἡ δὲ γυναῖκα δὲν φθάνει νὰ εἶναι ἀπὸ καλὴν οἰκογένειαν. «Δὲν ἀρκεῖ νὰ εἶναι ὁμορφη, δουλευτάρικη, φρόνιμη. Αὐτὰ εἶναι πολὺ καλά, ἀλλὰ εἶναι τίποτε, ἂν δὲν κάνῃ τὰ παιδιὰ σερνικά»⁸. Καὶ ἐν Κυθήροις «οἱ γονεῖς φροντίζουν νὰ ὑπανδρεύσουν τὰς θυγατέρας των εἰς τὴν κανονικὴν ἡλικίαν ἀπὸ 18 ἐτῶν καὶ ἄνω καί, ὅταν προταθῇ συνοικέσιον, τὸ ἀνακοινώνουν εἰς αὐτάς, ἐὰν κατ' ἀρχὴν ἐπέλθῃ συμφωνία μὲ τὸν γαμβρόν. Τὰ κορίτσια δὲν ἐναντιοῦν-

1. Μ. Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἡθῶν, ἐθίμων, δημ. ᾠσμάτων, προλήψεων, δεισιδαιμονιῶν, παροιμιῶν, αἰνιγμάτων κτλ. τῶν Καρυῶν (ἐπαρχίας Καβακλῆ), ἐν Βάρνῃ 1903, σ. 171 - 172.

2. ΚΛ, ἀρ. 1475, σ. 95 (συλλ. Μαρίας Ἰωαννίδου, Ἀγία Ἄννα, 1941).

3. Ἐνθ' ἀν., σ. 5.

4. Π. Π. Κλονάροῦ, ἔνθ' ἀν., σ. 34.

5. Ἐνθ' ἀν., σ. 34.

6. Ἐνθ' ἀν., σ. 40.

7. Ἐνθ' ἀν., σ. 40.

8. Ἐνθ' ἀν., σ. 44 - 45.

ται εἰς τὴν θέλησιν τῶν γονέων των. "Ο,τι ὀρίζουν οἱ γονεῖς μου, εἶναι ἡ ἀπάντησίς των»¹.

Ἐν Καρπάθῳ «εἰς παλαιότερους χρόνους, ὅτε ὁ βίος ἦτο εὐκολος καὶ οἱ ἄνθρωποι δὲν ἐξεניתούντο, ὁ γάμος ἦτο ζήτημα ἡλικίας διὰ μὲν τὰ κορίτσια ἀπὸ τοῦ 11 - 15 ἔτους, διὰ δὲ τοὺς νέους οὐχὶ πέρα τοῦ 20 ἢ 22.... Σήμερον τὰ πράγματα ἔχουν ἀλλάξει καὶ μόνον εἰς τὴν κώμην Μενετὲς ἐξακολουθεῖ ἀκόμη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἡ παλαιὰ συνήθεια»². Καὶ ἐν Σφακίῳ τῆς Κρήτης «ἡ κόρη ἀπὸ 16 χρόνων θεωρεῖται ὥριμη γιὰ γάμο. Πρὸ 50 ἐτῶν ἐπαντρεύετο καὶ εἰς ἡλικίαν 10 - 12 ἐτῶν καὶ τὴν ἀνέτρεφεν ἡ πενθερά. Ὁ γαμβρὸς εἶναι καὶ τώρα καὶ ἦτο καὶ τότε πολὺ μεγαλύτερος τῆς νύμφης, ἀλλὰ προέβαλλε τὴν δικαιολογίαν ὅτι τὴν θέλει μικρὴ νὰ τὴν κάμῃ τῶν χειρῶν τοῦ, δηλ. νὰ τὴν συνηθίσῃ σύμφωνα μὲ τὰς ἀπόψεις του»³. Ὡσαύτως «πρὸ πενήντα ἐτῶν οὐδέποτε ἡ μνηστευομένη ἐγνώριζε τὸν μνηστῆρα τῆς· αὐτὸς ἦτο κανὼν ἀπαράβατος. Οἱ γονεῖς καὶ τὰ ἀδέρφια τῆς ἀπεφάσιζαν τὴν τύχην τῆς. Οὔτε ὁ γαμβρὸς τὴν ἐγνώριζε παρὰ ἄλλος κανεὶς ἐκ τῶν οἰκείων τοῦ καὶ [ἐπὶ τῇ] βάσει τῶν συστάσεων τοῦ ἐστὲν ἀρραβῶνα. Πολλὰ κόραι ἐφρόντιζον τοῦλάχιστον ἀπὸ τὴν χαραμάδα παρθένου ἢ τέρας νὰ ἰδοῦν ἔστω καὶ ἀμυδρὰ τὸν ἄνδρα μὲ τὸν ὁποῖον θὰ συνέδεον τὴν ζωὴν τῶν»⁴.

Ἡ κατάσταση ἦτο καὶ εἶναι ἀίσιμος πρὸς εἰς τινὰς τῶν ἰονίων νήσων καὶ τὰς Κυκλάδας, ὅπου ἡμερώτερα ἦθη ἐκράτου ἀνέκαθεν. Ἐκεῖ ἠκούετο καὶ ἡ γνώμη τῶν ἐνδιαφερομένων. Ἐν Λέσβῳ δ' ἐπικράτει τὸ περίεργον ἔθιμον τοῦ ἀβρὰ - παζάρ, δηλονότι τοῦ γυναιοπάζαρου. «Κάθε Κυριακὴ ἀμονιάζαν 50 γυναῖκες καὶ παζαρευότανε. Καθίζαν πάν' στὶς καρέκλες στὸ μαχαλά. Οἱ παντρεμένες θὰ καθίσαν κατὰ γῆς, οἱ μπικιάρισσες σὲ καθίσματα, γιὰ νὰ γνωρίζωντι. Πηγαίναμε τὰ παλληκάρια στσοὶ μαχαλάδες. Τρεῖς ὥρες ἦταν αὐτό. Τ' ἀπόγειομα ἀπὸ τς 9 ὡς τὶς 12 ἀλὰ τούρκα. Φορούσανι τὰ φλουριά, οὐλο φλουρὶ 'πὸ πάνου ὡς κάτω. Παγαίναμε καρσὶ καὶ τὶς βλέπαμε. —Θέλεις με ; —Θέλω σε»⁵.

Αἱ Ἑλληνίδες πολλαχοῦ καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος παλαιότερον (ἤτοι μέχρι τοῦ 1900) ἦσαν τόσον περιορισμέναι, ὥστε οὔτε εἰς τὴν ἐκκλησίαν μετέβαινον, διὰ νὰ ἐκκλησιασθοῦν. Παρὰ προσφύγων ἐκ Λιβισίου Μάκρης Μικρᾶς Ἀσίας

1. ΚΛ, ἀρ. 2327, σ. 19 (συλλ. Ἰ. Π. Κασιμάτη, Κύθηρα, 1959).

2. Μ. Γ. Μιχαηλίδου - Νουάρου, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα Καρπάθου, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1932, σελ. 73.

3. Αἰκατερίνης Χρυσουλάκη, Ἔθιμα τῶν Σφακιῶν τῆς Κρήτης, Λαογραφία, τόμ. ΙΖ', 1957/58, σ. 384.

4. Ἐνθ' ἄν., σ. 384.

5. ΚΛ, ἀρ. 1446 Γ', σ. 72 (συλλ. Δημ. Λουκάτου, Ἀγιάσος Λέσβου, 1940).

έχομεν τὴν ἐξῆς πληροφορίαν : «Οἱ γυναῖκες τώρα τελευταῖα πάγαιναν στὴν ἐκκλησιά. Πρῶτα ὄχι. Μόνον οἱ παντρεμένες. Τὰ κορίτσια μόνο ὅταν κοινωνοῦσαν. Τὰ κορίτσια πῆγαιναν τὸ βράδυ στὸν παπᾶ καὶ ξομολογιῶνταν. Τὸ πρῶτ' κοινωνοῦσαν ἀλλὰ ὄχι Κυριακὴ ἢ μεγάλη γιορτὴ. Μόνο μικρὲς γιορτές. Οἱ νεόνυφες, ἕως ἓνα χρόνο παντρεμένες, πηγαῖναν σὲ ὠρισμένο μέρος στὸν παστὸ (γυναικωνίτη) στὴ γωνιά νὰ μὴ φαίνωνται· οἱ ἄλλες ντρααῖναν (κοίταζαν) ἀπὸ τὴ σίττα ! Στὴν 'Ανάστασι καὶ τὸν 'Επιτάφιο πῆγαιναν τὰ κορίτσια καὶ πάλι ὄχι ὅλα· τὸ 'χαν σὲ ντροπὴ...»¹. 'Εν Λήμνῳ «στὶς ἐκκλησιὰς ἦταν χωρισμένο μὲ τοῖχο τὸ γυναικεῖο ἀπὸ τὸ ἀντρικό. Δὲν ἔβλεπαν δηλαδὴ παρὰ ἄκουγαν ἀπὸ τὴν πόρτα ποὺ ἦταν στὴ μέση καὶ τὴν ἄφηναν ἀνοιχτή ! 'Απάνω στὸ γυναικεῖο, στὸν παστόν, εἶχε δίχτυ κ' ἔβλεπαν, ἀλλὰ ἐκεῖ δὲν χωροῦσαν ὅλες. Πῆγαιναν τὸ πιὸ πολὺ οἱ γριεὲς γιὰ σεβασμό... Ἦταν αὐστηρὰ χωρισμένοι ἄντρες ἀπὸ γυναῖκες στὴν ἐκκλησίαν»². 'Ενταῦθα «κεῖνα τὰ χρόνια κρύβονταν σὰν τίς 'Θωμανὲς τὰ κορίτσια»³. Εἰς τὰ Κύθηρα «πρὸ 40 - 50 ἐτῶν ἡ κόρη δὲν ἐξήρχετο τῆς οἰκίας ἄνευ συνοδείας. Σήμερον ὅμως ἐξέρχονται. 'Επίσης καὶ ἡ νέα γυναῖκα. Μόνον εἰς ἑορτὰς ἢ πανηγύρεις αἱ νέα γυναῖκες καὶ αἱ κόραι πρέπει νὰ συνοδεύωνται ἀπὸ τοὺς γονεῖς ἢ μεγάλους ἀδελφοὺς. Σήμερον τὰ κορίτσια πηγαίνουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Παλαιὰ ἐπῆγαιναν πολὺ ἀργά, μόνον κατὰ τὰς ἑορτὰς, καὶ ἐστέκοντο ἔμπροσθεν ἀπὸ τὴν μητέρα των. Εἰς τὸν Ποταμὸν πρὸ 50 - 60 ἐτῶν τὰ κορίτσια δὲν ἐπαρουσιάζοντο εἰς τὰ παραθύρα οὔτε εἰς τοὺς ξένους ἐπισκέπτας. 'Εκκλησιάζοντο μόνον καθημερινὰς ἡμέρας, ὅταν ἱεροῦργει ὁ ἱερεὺς. Κατὰ τὴν περιφορὰν τῆς ἀγίας εἰκόνης τῆς Μυρτιδιωτίσσης εἰς τὸν Ποταμὸν τὰ κορίτσια ἐπῆγαιναν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ προσεκύνουν τὴν ἀγίαν εἰκόνα τὴν νύκτα, μετὰ τὸν ἑσπερινόν, συνοδευόμενα ἀπὸ τὴν μητέρα των»⁴. 'Εν Ζαγορίῳ ἐπίσης ὡς καὶ εἰς ὅλα τὰ ἄλλα μέρη τῆς 'Ηπείρου, ἐν Μακεδονίᾳ, Θράκῃ, Θεσσαλίᾳ κ.ἀ., τὰ κορίτσια δὲν ἐπῆγαιναν εἰς τὴν ἐκκλησίαν παρὰ μόνον κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτὰς καὶ κυρίως διὰ νὰ κοινωνήσουν. 'Εν Κονίτσει μοῦ διηγοῦντο ὅτι «ἀλλοτε, τὴν παραμονὴ τοῦ 15 Αὐγoustου, πῆγαιναν ὅλα τὰ κορίτσια (μέρα τῶν κοριτσῶν, τσουπρομάζωμα) στὴν ἐκκλησίαν γιὰ νὰ κοινωνήσουν. "Ὅχι ἄντρες. Οἱ μαννάδες τῶν παιδιῶν, ποὺ ἤθελαν νὰ παντρευτοῦν τὰ παιδιὰ τους, πῆγαιναν καὶ διάλεγαν τίς νύφες, κοιτώντας τὰ κορίτσια. Τὶς ἔβαναν στὸ μάτ' χωρὶς αὐτὲς νὰ ξέρουν τίποτας. 'Εκεῖ τὰ κορίτσια γλεντοῦσαν μόνον

1. ΚΑ, ἀρ. 1480, σ. 89 - 90 (συλλ. Μαρίας 'Ιωαννίδου παρὰ προσφύγων ἐκ Λιβισίου Μάκρης, 1943).

2. ΚΑ, ἀρ. 1160 Δ', σ. 5 (συλλ. Γ.'Α. Μέγα, Κάσπακας Λήμνου, 1938).

3. 'Ενθ' ἀν., σ. 240.

4. ΚΑ, ἀρ. 2327, ἐνθ' ἀν., σ. 20.

τους χωρίς άντρες με τὰ βιολιά, πού παίζαν οί γύφτοι, μόνοι άντρες πού 'ταν ἐκεῖ»¹. Ἐκ τῆς Κονίτσης ὡσαύτως προέρχεται ἡ ἐξῆς πληροφορία : «Τὸ δεκαπενταύγουστο ἔχουμ' ἓνα ἐξωκκλήσι — ἡ Κοίμηση τῆς Θεοτόκου — καὶ πῆγαιναν τὰ κορίτσα χαράη καὶ κοινωνοῦσαν, γιὰ νὰ μὴν τίς βλέπουν άντρες καὶ παιδιὰ καὶ στὸ ἐξωκκλήσι δὲν πῆγαιναν άντρες ἐκτὸς ἀπ' γέρους. Παλιὰ οἱ ἐκκλησίες εἶχαν γυναικωνῖτες με καφάσα. Οἱ άντρες δὲν ἔβλεπαν τίς γυναῖκες. Τὰ κορίτσα ποτὲ δὲν πῆγαιναν στὴν ἐκκλησία... Μόνον οἱ γυναῖκες πῆγαιναν στὴν ἐκκλησία καὶ κρύβονταν στὰ καφάσα. "Όταν γίνονταν ἐπίσημα πανηγύρια σὰν στὸν "Αἰ Λιά, 'Αγία Παρασκευή, τότε ὅποιος ἤθελε ἀπὸ τοὺς νεοπαντρεμένους ἔπαιρνε ὅλη τὴν οἰκογένεια καὶ πῆγαινε. "Αν ἦταν νέοι πῆγαιναν με τὰ πόδια, γιὰτὶ εἶναι κοντὰ τὰ ἐξωκκλήσα. "Αν ἦταν μακριὰ, ὁ άντρας καβάλλα στ' ἄλογο κ' ἡ γυναῖκα με τὰ πόδια»². Ἐν Σαμονίβα τοῦ Σουλίου καὶ εἰς τὰ ἄλλα Σουλιωτοχώρια κατὰ τοὺς γάμους καὶ εἰς τὰς πανηγύρεις αἱ γυναῖκες πηγαίνουν με τὰς γυναῖκας καὶ οἱ άνδρες με τοὺς άνδρας, ὡς διεπίστωσα ἐπιτοπίως κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1958. Ἐν Καλεντζίω καὶ εἰς ἄλλα χωρία τῆς νοτίου Ἡπείρου «τὸ τσουπρομάζωμα» γίνεται κατὰ τὸ Πάσχα, ὅτε καὶ τὰ κορίτσια μεθ' ὅλων ὁμοῦ τῶν ὑπολοίπων κατασκευάζουσιν ἑνὸς μέρους εἰς τὸν χορὸν «Καγκελλάρη» καὶ ἔρχονται εἰς κάποιαν γυναικωνῖτα καὶ ἐπὶ αὐτὴν μετὰ τῶν νέων, ἰδίᾳ ὅταν καμνουν τὰ χορευτικὰ ἀκαγκέλλια»³ τὰ «κυλῖες».

Ἐν 'Αγία Ἀννῇ Εὐβοίας «τὰ κορίτσια τῆς παντρεῖας δὲν πᾶνε στὴν ἐκκλησία ἐξὸν τίς μεγάλες γιορτές, Χριστοῦγεννα, Πάσχα κ.ἄ. Τὰ γ ε λ ο ὦ ν ε. Ἐννοεῖται τὸ ὅριον εἶναι πολὺ διαφορετικὸ ἀπὸ ἄλλα χωριά, γιὰτὶ τὰ κορίτσια παντρεύονται μεγάλα. Κ' ἔτσι 16 - 18, 20 ἐτῶν μπορεῖ νὰ πηγαίνει, γιὰτὶ τὸ θεωροῦν μικρό. Ἐπίσης, ἂν ἔχη μεγαλύτερη ἀδερφὴ ἀνύπαντρη, ἡ μικρότερη πηγαίνει»⁴. Καὶ ἐν Θράκῃ «οἱ γυναῖκες στέκουνταν εἰς τὸν γυναικωνῖτη. Ἡ ἐκκλησία τῆς Σηλυβρίας εἶχε δυὸ γυναικωνίτας με καφάσια (διχτυωτά), τὸν ἓνα κάτω ἀριστερᾷ τῆς εἰσόδου καὶ ἓνα ἐπάνω, ὅπου ἀνέβαιναν με ἐσωτερικὴ σκάλα... Ξένο άντρα στὰ μάτια δὲν ἔβλεπαν' σὰν περνοῦσε άντρας καὶ κεῖνες κάθουνταν, τὸν προσηκώνουνταν ἄς ἦτανε καὶ μικρός»⁵. Εἰς τὴν Ἀνακὸν τῆς Καππαδοκίας «στὸ γυναικωνῖτη ἀνέβαιναν τὰ κορίτσια ἀπὸ μιὰ μικρὴ πόρτα ἀριστερά. προσκυνῶντας σὲ ἰδιαίτερο προσκυνητᾶρι»⁶.

1. ΚΛ, ἀρ. 1908 Γ', σ. 128 (Δ. Β. Οἰκονομίδου, Λαογραφικὴ ἀποστολὴ εἰς Κόνιτσαν, 1953). Βλ. αὐτόθι, σ. 13 - 14.

2. ΚΛ, ἀρ. 1908 Α', ἐνθ' ἀν., σ. 13 - 14.

3. Βλ. Δ. Β. Οἰκονομίδου, ἐν Ἑπετ. Λαογρ. Ἀρχείου, τόμ. ΙΓ' - ΙΔ' (1960 - 61), ἐν Ἀθήναις 1962, σ. 393 - 395.

4. ΚΛ, ἀρ. 1475, ἐνθ' ἀν., σ. 40.

5. Ἐλπινίκη Σταμούλη - Σαραντῆ, ἐνθ' ἀν., σ. 49.

6. Θανάση Κωστάκη, Ἡ Ἀνακὸν, Ἀθήνα 1963, σ. 199.

‘Αλλ’ οὔτε εἰς τοὺς χοροὺς ἐπήγαιναν τὰ κορίτσια, οὔτε εἰς ὀνομαστικὰς ἐορτὰς ἐλάμβανον μέρος. «Εἰς τὰ Κύθηρα συνήθως δὲν γίνονται ἐορταὶ τῶν γυναικῶν. Μερικαὶ ὅμως οἰκογένειαι, ἰδίως ὅταν τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρὸς δὲν ἔχῃ ἐορτὴν, ἐορτάζουν τὸ ὄνομα τῆς γυναικὸς ἢ τῆς μεγάλης κόρης, διὰ νὰ ἔχουν καὶ αὐταὶ ἀνοικτὸ τὸ σπίτι των καὶ ἐπικοινωνίαν μὲ ἄλλα σπίτια»¹. Εἰς τὰ ἀρχοντικὰ τῆς Βορείου Ἑλλάδος μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν τὰ κορίτσια παρηκολούθουν τὰς ἐν τῇ οἰκίᾳ διασκεδάσεις κρυμμένα ὀπισθεν δικτυωτῶν καφασίων. Καὶ ἐν Σφακίοις πρὸ 50 ἐτῶν ἡ κόρη «δὲν ἐπήγαινε πουθενὰ μόνη παρὰ μὲ συνοδεῖαν τοῦ πατέρα, τοῦ ἀδελφοῦ, ἐξαδέλφου» καὶ σήμερον κατὰ πολὺ ὑφίσταται ἡ συνήθεια αὕτη»². Κατὰ δὲ τὴν τουρκοκρατίαν καθ’ ὅλην τὴν Κρήτην αἱ κόραι ἦσαν αὐστηρότατα ἀποκεκλεισμένα. Τὴν ἡμέραν οὐδέποτε παρατηροῦντο εἰς τοὺς δρόμους, μόνον δὲ τὴν νύκτα ἔκαμνον ἐπισκέψεις, συνοδευόμεναι ὅμως πάντοτε ἀπὸ τοὺς γονεῖς των ἢ τοὺς ὑπηρέτας των, ὡς λέγει ὁ Γάλλος περιηγητὴς Tancoigne³.

Κατὰ τὸν 16ον αἰ., συμφώνως πρὸς πληροφориὰς ἐτέρου Γάλλου περιηγητοῦ, αἱ γυναῖκες εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος παρηκολούθουν τὰς κηδεῖας καὶ τότε ἐδίδετο εἰς αὐτὰς εὐκαιρία νὰ παρουσιασθῶν εἰς τοὺς ἄνδρας. Τὰς παρηκολούθουν δὲ καθ’ ὁμάδας χωρισμέναι ἀπὸ αὐτοῦ. Αἱ γυναῖκες ἐπίσης ἐλάμβανον μέρος εἰς τοὺς γάμους, ἀλλὰ καὶ τότε δὲν παρατηρεῖτο ἐπικοινωνία μὲ τοὺς ἄνδρας. Γερμανὸς περιηγητὴς, εὐρισκόμενος εἰς Τένεδον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, περιγράφει γαμήλιον ἐορτὴν, καθ’ ἣν αὐταὶ ἀπεχωρίσθησαν ἀπὸ τοῦ ἄνδρος, διηρέθησαν εἰς ὁμάδας καὶ διεσκεδάσαν⁴.

Καὶ ἐν Ἰθάκῃ «οἱ κοπέλλες χωρὶς ἀδερφὸ δὲν ἐπηγαίνανε στὸ χορόν»⁵. Ἐν Ἀθῆναις παλαιότερον (πρὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ 1827) τὴν ζωὴν τοῦ δρόμου ἡ Ἀθηναία κόρη δὲν τὴν ἐγνώριζε παρὰ μόνον ὅσον ἡδύνατο νὰ τὴν παρακολουθῇ ἀθέατος ἐντελῶς πίσω ἀπὸ τὸ καφασωτὸν παράθυρον⁶.

Ὁ περιορισμὸς τῆς νέας ἦτο καὶ εἶναι ἐλαφροτέρας μορφῆς ἐν Ἑρμιονίδι. Ἐνταῦθα «ἡ κόρη καὶ κάθε νέα γυναῖκα εἶναι ἐλεύθερη νὰ ἐξέρχεται τῆς οἰκίας της μόνη. Πρὸ 40 - 50 ὅμως ἐτῶν καὶ πλέον ἡ ἀνύπανδρος κόρη καὶ δὴ ἡ πρωτότοκος,

1. ΚΛ, ἀρ. 2327, ἐνθ’ ἀν., σ. 21.

2. Αἰκατερίνης Χρυσουλάκη, ἐνθ’ ἀν., σ. 384.

3. Π. Μ. Κοντογιάννη, Αἱ γυναῖκες τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τουρκοκρατίας. Ἡμερολ’ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1922, σ. 133.

4. Ἐνθ’ ἀν., σ. 135.

5. ΚΛ, ἀρ. 2194, σ. 257 (Δ. Σ. Λουκάτου, Λαογραφικὴ ἀποστολὴ εἰς Ἰθάκην, 1956).

6. Ἐφημερίς «Ἀκρόπολις», Ἀθῆναι, 13 Μαΐου 1937.

όταν αὕτη ἦτο εἰς ἡλικίαν γάμου, ἦτο μὲν ἐλεύθερη νὰ ἐξέρχεται μόνη, ἀλλὰ δὲν ἐπετρέπετο νὰ βγαίνει τακτικά. Εἰς τὰς πανηγύρεις, τὰς ἐορτάς, τὴν ἐκκλησίαν, ἐπισκέψεις κτλ. συνωδεύετο ὑπὸ τῶν γονέων τῆς καὶ δὴ ὑπὸ τῆς μητρός τῆς. Σήμερον τὰ κορίτσια εἶναι ἐλεύθερα νὰ πηγαίνουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ τὰς ἐορτάς μεγάλας ἢ μικρὰς καὶ ὅπου ἄλλοῦ»¹. Εἰς σχετικῶς δὲ ὑψηλότεραν καὶ ἐλευθεριωτέραν θέσιν εὐρίσκεται ἡ πρωτότοκος κόρη ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἄλλας τῆς ἀδελφάς. Οὕτως ἐν Ἑρμιονίδι «αὕτη, καλουμένη *πρόβα*, ἐκαλλωπίζετο περισσότερο ἀπὸ τὰς ἄλλας, ἔκαμνεν ἐπισκέψεις μαζί με τὴν μητέρα τῆς, ἐπήγαινε τακτικὰ εἰς τὴν ἐκκλησίαν, τὰς πανηγύρεις κτλ., ἐνῶ αἱ μικρότεραι ἦσαν περιορισμένοι. Σήμερον ὅμως δὲν γίνεται σχεδὸν διάκρισις ὡς πρὸς τοῦτο»². Καὶ ἐν Καρπάθῳ, «ἐπειδὴ ἡ κτηματικὴ περιουσία τῶν γονέων ἀνήκει κατὰ τὸ ἔθιμον εἰς τὸν πρωτότοκον ἢ τὴν πρωτότοκον, ἕκαστος *κανακάρης* ἀποβλέπει εἰς γάμον μετὰ *κανακαρᾶς*, διότι τὰ ἄλλα τέκνα τῆς οἰκογενείας ἄρρενα ἢ θήλεα *κουτροῦλλες* εὐρίσκονται τοιουτοτρόπως εἰς μειονεκτικὴν θέσιν, ὅσον καὶ ἂν ἔχουν φυσικὰ ἢ ἐπὶκτητα προσόντα ἀνώτερα [τῶν προσόντων] τῶν *κανακαρῶν*. Ἡ [δὲ] πρώτη μετὰ τὸν γάμον συγκινητικὴ χαρὰ εἶναι ἡ ἀπόκτησις τέκνου, πρωτόγονοῦ ἢ πρωτοκόρης, *κανακάρη* ἢ *κανακαρᾶς*»³.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Εἰς τὰ περισσότερα μέρη ἰδίᾳ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ὡς π.χ. ἐν Ἡπείρῳ, ἡ νεονύμφη ἦτο παλαιότερον «*σκλάβα* τῆς πεθερᾶς τῆς. Τοῦτο κάπως ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον»⁴. Ἐν Ἀνατολικῇ Θράκῃ «ἡ νύφη μπρὸς στὸν πεθερὸ καὶ στὴν πεθερά δὲ μιλοῦσε· μιὰ ποῦ δὲν λογάριεσε τὴν πεθερά καὶ μίλησε, ἡ πεθερά τὴν καταράστηκε κ' ἔγινε κάτσινος κι ὡς τώρα βρίσκεται στὶς Φανασάκρες»⁵. Ἐν Ἀνακὸν τῆς Καππαδοκίας (πρὸ τοῦ 1922) «ἡ γυναῖκα κουραζόταν ὀλιγώτερο τὸ χειμῶνα παρὰ τὸ καλοκαίρι. Ὅχι γιατί τὸ χειμῶνα ἔλειπαν οἱ γυναικεῖες δουλειές, ἀλλὰ γιατί ἀπὸ τὴν ἀνοιξὴ καὶ πέρα κοντὰ στὶς δουλειές τοῦ σπιτιοῦ ἔβγαιναν κ' οἱ ἐξωσπιτικές»⁶. Εἰς τὰ Φερτάκαινα τῆς Καππαδοκίας «*νυφιώτι*» ἔλεγαν τὴν συνήθειαν νὰ μὴ ὁμιλῇ ἡ

1. ΚΑ, ἀρ. 1898, ἐνθ' ἀν., σ. 7, 8.

2. Ἐνθ' ἀν., σ. 6 - 7.

3. Μ. Γ. Μιχαηλίδου - Νουάρου, ἐνθ' ἀν., σ. 74, 97. Τοῦ Αὐτοῦ, Νομικὰ ἔθιμα τῆς νήσου Καρπάθου, ἐν Ἀθήναις 1926, σ. 7-8. Περὶ τῆς ἐξαιρετικῆς καὶ πολλαχῶς ἀξιοζηλεύτου θέσεως τῆς *κανακαρᾶς* ἐν Καρπάθῳ καὶ Κάσῳ βλ. αὐτόθι, σ. 110 κ. ἐξ., ἐν ἄλλαις δὲ νήσοις, σ. 121 κ.ἐξ. Βλ. τοῦ Αὐτοῦ, Τὸ κληρονομικὸν ἔθιμον τῶν *κανακαρῶν* ἐν Δωδεκανήσῳ, Λαογραφία, τόμ. ΚΗ', 1972, σ. 161 κ. ἐξ.

4. ΚΑ, ἀρ. 2753, ἐνθ' ἀν., σ. 210.

5. Ἐλπινίκης Σταμούλη - Σαραντῆ, ἐνθ' ἀν., σ. 73.

6. Ἀνάση Κωστάκη, ἐνθ' ἀν., σ. 199.

νύφη εἰς τὰ πεθερικά εἰμὴ διὰ σχημάτων ἢ διὰ τρίτου προσώπου¹. Εἰς τοὺς "Ελληνας πρόσφυγας ἀπὸ τὸ Κρίμσκι τῆς Ρωσίας «ἡ νύφη μένει μὲ τὸν πενθερό, ἀλλὰ δὲν μιλεῖ, ἂν δὲν τῆς δώσουν τὴν ἄδεια τὰ πεθερικά. Στὸ σπίτι διευθύνει ἡ πενθερά. Κι ἂν παντρέψῃ καὶ δευτέρο γιό, μένει κι αὐτὸς μαζί, ἂν μποροῦν νὰ συνεννοηθοῦν οἱ συνυφάδες. "Αν δὲν συνεννοοῦνται, φεύγει ὁ πρῶτος γιὸς καὶ καθίζει χωριστά»². Καὶ ἐν Σινώπῃ τοῦ Πόντου «ἡ νύφη μπροστὰ στὸν πεθερό τὰ παλιὰ τὰ χρόνια δὲν μιλοῦσε ἀπὸ σεβασμό. Καὶ κάθε πρῶτ' ἡλικιώνονταν μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα κ' ἐπήγαινε κ' ἔχυνε στὴν πεθερά καὶ τὸν πεθερό νερὸ καὶ πλυνόταν, τοὺς ἔδινε καὶ τὸ διπλομάντηλο κ' ἐσκουπίζονταν, ὡς ἓνα χρόνον»³. Ἐν Καστανόφυτῳ Καστορίας «οἱ νύφες δὲν σηκώνουν μάτι νὰ καλοκοιτάξουν τὸν πενθερό τους καὶ τοὺς συζύγους των»⁴. Εἰς δὲ τὸ Βασιλίτσι Πυλίας «ἡ νύφη ὀφείλει νὰ δείχνῃ ἀπόλυτον ὑποταγὴν εἰς τὴν πεθερά καὶ εἰς τὰς συζύγους τῶν πρεσβυτέρων ἀνδραδέλφων, ἂν καὶ κατοικοῦν στὸ ἴδιον σπίτι. Τὶς ἐργασίες τοῦ σπιτιοῦ θὰ τὶς κἀνῃ ὅλες ἡ νύφη μὲ τὴν βοήθειαν τῆς πεθερᾶς. Οἱ ἀνύπαντρες κουνιάδες συνήθως ἀσχολοῦνται εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν προικιῶν τους. Ἐπίσης ἡ νύφη ὀφείλει σεβασμὸν καὶ ὑποταγὴν στὸν πεθερό της καὶ στοὺς κουνιάδους καὶ ἂν ἀκόμη εἶναι ἀνύπαντρες καὶ νεώτεροι ἀπὸ τὸν σύζυγόν της, ἐφ' ὅσον κατοικοῦν στὸ ἴδιον σπίτι»⁵.

Ἐν Ἰδρά «ἡ νύφη ἔκανε ὅλα τὰ δουλειὰς. Ἐκλῳθε, ἐπλεχε, ὕφαινε στὸν ἀργαλειό, μαγέρευε, σφουγγάριζε, ἐπλεξε, καθαλοῦσε τὸ νερὸ ἀπ' τὰ πηγάδια, ὅταν δὲν εἶχανε ἀκόμα φτειάσει στέρνες ἢ ὅταν ἀδειάζανε οἱ στέρνες, κοίταζε τὸν ἄντρα της, τὰ παιδιὰ της, τὰ πεθερικά της, τοὺς γονεῖς της. "Ολα μονάχη της. Ὑπηρέτριες δὲν εἶχανε τότε οὔτε καταδεχόνταν οἱ καλὲς νοικοκυράδες νὰ ἔχουν ὑπηρέτριες. Πο- λὺ ἀργότερα ἀρχίσαν νὰ παίρνουν ὑπηρέτριες»⁶. Ἐν Σαμονίβῃ τοῦ Σουλίου μοῦ ἔλεγον : «Ὁργάνουμε ἓνα χωράφι. Τὸ σπέρνομε. "Ερχετ' ἡ ὥρα γιὰ τὸ σκάλο. Θὰ τὸ

1. Ἀναστ. Ἀλεκτορίδου, Λεξιλόγιον τοῦ ἐν Φερτακαίνους τῆς Καππαδοκίας γλωσσικοῦ ἰδιώματος, Δελτίον τῆς Ἱστορ. καὶ Ἑθνολ. Ἑταιρ. τῆς Ἑλλάδος, τόμ. Α', 1883, σ. 500.

2. ΚΛ, ἀρ. 1379, σ. 160 - 161 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, Ἄλευρὰς - Κρίμσκι Ρωσίας [πρόσφυγες], 1939).

3. ΚΛ, ἀρ. 1151, σ. 34 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη παρὰ προσφύγων ἐκ Σινώπης Πόντου, 1938). Βλ. περὶ τοῦ ἐθίμου τῆς ὑποταγῆς, τοῦ σεβασμοῦ τῆς νύμφης πρὸς τὸν πενθερόν, τὴν πενθερὰν καὶ ὅλους τοὺς μεγάλους ἐν Π. Σαλαπασίδῃ - (Υψηλάντῃ), Τὸ μᾶς. Ποντιακὴ Ἑστία, ἔτ. Β', 1951, σ. 1055 - 6, Ἱ. Τ. Παμπούκη, Μῦθοι τῆς Οἰνῆς τοῦ Πόντου, Ἀθήναι 1963, σ. 157.

4. ΚΛ, ἀρ. 1103, σ. 35 (συλλ. Γ. Μπακάλη, Καστανόφυτον Καστορίας, 1937).

5. ΚΛ, ἀρ. 1159 Β', ἐνθ' ἀν., σ. 111.

6. Ν. Γ. Χαλιόρη, Ὑδρεῖκα λαογραφικά, Πειραιεὺς 1931, σ. 52 - 53, 152.

ναίκα», περιγράφουσα ἡ Μαгдаληνὴ Τσάκουλα λέγει τὰ ἑξῆς: «Τῶν ἀνδρῶν οἱ δου-
λειῆς εἶναι πάντα πολλὰ καὶ σκληρὰ. Τῶν γυναικῶν οἱ δουλειῆς ὅμως εἶναι περισ-
σότερες καὶ σκληρότερες. Γυναικεῖς δουλεῖς εἶναι ὅλες οἱ δουλειές. Ζυμώνουνε,
ύφανίζουνε, μαγειρεύουνε, μανιγανίζουνε, χακαρίζουνε, γνέθουνε, σπικάρουνε, πικλι-
ζουνε, χαρ ακώνουνε, βοτανίζουνε, θερίζουνε, ἄλωνίζουνε, φέρουνε ζαλιές στὴν πλά-
τη καὶ συγχρόνως ἔχουνε μπροστά τους κρεμασμένο τὸ παιδί στὴ νάκα, τὸ σακκούλι
μὲ τὸ ψωμί στὸν ὄμο, τὴν τσούμα (ξύλινη χαιτοσρόλα) μὲ τὸ φαῖ μπροστά. Ἡ τε-

Τὸ κέντημα εἶναι γλέντισμα
 καὶ ἡ ρόκα εἶναι σιριάνη
 καὶ ὁ ἀναμμένος ἀργαλειὸς
 εἶναι σκλαβιά μεγάλην⁵.

1. ΚΑ, αρ. 2277 Α', σ. 185 - 186 (Δ. Β. Οικονομίδου, Λαογραφικά αποστολή εις τὰ Σουλιωτοχώρια, 1958).

2. "Ενθ' ἄν., σ. 186.

3. ΚΛ, ἀρ. 2327, ἐνθ' ἀν., σ. 24.

4. Γ ρ. Παπαδοπετράκη, 'Ιστορία τῶν Σφακίων, Ἀθῆναι 1888, σ. 54.

5. ΚΑ, ἀρ. 1478, σ. 115 (συλλ. Μαγδαληνῆς Τσάκωνα, Μανιάκι, 1938). Βλ. καὶ Δ. Λοῦ-

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὁ δημοσιογράφος Βλάσιος Γαβριηλίδης εἰς ἄρθρον τοῦ «περὶ γυναικῶν» ἔγραφεν : «Ἡ Ρουμελιώτισσα, ἡ Θεσσαλὶς εἰς τὰ βαρέα τῆς Δήμητρος ἔργα δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι καὶ ὑπερβάλλουν τοὺς ἄνδρας αὐταί. Εἰς τὴν Ρούμελην αἱ γυναῖκες κάμνουν χωράφι· θερίζουν τοὺς ἀγρούς καὶ δεματίζουν τοὺς στάχους· συχνὰ χρησιμεύουν ὡς ἵπποκόμοι. Συχνότατα κόβουν ξύλα· μάλιστα αἱ Ἀμπλιανιώτισσαι. Αὐταὶ τροφοδοτοῦν ὅλην τὴν ξυλείαν εἰς τὴν Λαμίαν. Ἐνῷ δὲ πωλοῦν τὰ ξύλα περιφερόμεναι εἰς τὰς ὁδοὺς, συγχρόνως γνέθουν μὲ τὴ ρόκα τους, κρατοῦν καὶ δύο - τρία βεδούρια γιαούρτης, ἐνῷ εἰς τὴν ράχην τους φέρουν φορτωμένο τὸ μπεσίκι ὅπου κοιμᾶται τὸ μικρὸ Ἀμπλιανόπουλο... Εἰς τὶς στάνες [οἱ Ἀμπλιανιώτισσες] βοηθοῦν τοὺς ἄνδρες εἰς τὸ ἄρμεγμα, κοπανίζουν τὸ βούτυρον, πῆζουν τυρόν, κουρεύουν αὐταὶ τ' ἄρνια, χρησιμεύουν αἱ ἴδιαι ὡς τσοπάνισσαι μὲ μακρυὰν ἀγκλίτσαν εἰς χεῖρας, τσαρούχια εἰς τοὺς πόδας καὶ κάπαν ἀνδρικήν ἐπ' ὤμων... Ὁ διερχόμενος τὰ διάφορα σταφιδοφόρα κέντρα διὰ τοῦ συρμοῦ τῆς Πελοποννήσου ἀντιλαμβάνεται τὸ τί ἐργασίαν κάμνουν αἱ γυναῖκες εἰς τὰς ἀμπέλους. Εἰς τὰ πλουσιώτερα χωρία τῆς Ἀττικῆς ἡ ἀγροτικὴ τῶν γυναικῶν ἐργασία εἶναι εἰς τὴν ἡμερησίαν διάταξιν»¹. Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς, ἀσχολούμενος περαιτέρω μὲ τὰ ἐν Μάνη συμβαίνοντα, παρατηρεῖ : «Εἰς τὴν αὐφυστάτην Μάνην, ὡς πρὸς τὰς ἐργασίας τῶν κτημάτων, ἡ γυνὴ κατ' εὐδὴν διαφέρει τοῦ ἀνδρός. Εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ εἶδη τῆς καλλιεργείας, τῆς συλλογῆς τῶν καρπῶν ἴσταται παραλλήλως (τοῦ ἀνδρός) καὶ πολλάκις μάλιστα πρωταγωνιστεῖ. Χωρὶς τὸ τοιοῦτο νὰ τῆς ἀφαιρῇ τὸ βάρος τῶν οἰκιακῶν ἀσχολιῶν. Κόπτουσα τὰς ἐλαίας, ἀλμέγουσα πρόβατα, ἔχει πάντοτε τὴν φροντίδα τοῦ τέκνου, τὴν ὑποχρέωσιν τῆς κατασκευῆς τοῦ φαγητοῦ, τοῦ ζυμώματος, τοῦ ραψίματος, ἀποτελοῦσα ἔκτακτον φαινόμενον οἰκοκυρᾶς. Ὅταν δ' ἀνάψῃ τὸ τουφέκι μεταξὺ ἐχθρικῶν οἰκογενειῶν... ἡ Μανιάτισσα, ἱερὰ καὶ ἀπαραβίαστος διὰ πάντας τοὺς μαχομένους, διέρχεται δι' αὐτῶν βοηθοῦσα τοὺς πληγωμένους ἢ φέρουσα πολεμοφόδια εἰς τοὺς ἰδικούς της»².

Εἰς τὰ Κύθηρα «ἡ σύζυγος καὶ τὰ παιδιὰ ὑπακούουν εἰς τὴν ἐντολὴν τοῦ πατρὸς εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ὑποθέσεις καὶ τὴν διαχείρισιν τοῦ σπιτιοῦ, καθὼς καὶ εἰς τὴν τῆς μητρὸς εἰς τὴν οἰκοκυρικὴν τοῦ σπιτιοῦ... Ἡ πενθερὰ ἀπέναντι τῆς νύφης

κ ο π ο ὐ λ ο υ, Ποιμενικὰ τῆς Ρούμελης, ἐν Ἀθήναις 1930, σ. 91 : «Τραβᾶμε καὶ μεῖς (οἱ ποιμένες) βάσανα, πού πᾶμε κοντὰ στὸ πρᾶμα ἀλλὰ οἱ γυναῖκες μας τὰ πιὸ πολλά. Αὐτές, βλέπεις, πᾶνε καὶ φορτωμένες σέ ι α. Πολλὲς φορές κουβαλοῦν στὸν ὄμο καὶ τὴ σαρμανίτσα μὲ τὸ βυζα-στάρικο παιδί. Ἀφήνω τὰ ζυμώματα καὶ τὰ μαγειρέματα !».

1. Βλ. Γ α β ρ ι η λ ῖ δ ο υ, Αἱ γυναῖκες, ἐν Ἀθήναις 1921, σ. 65 - 66. (Ἀναδημοσίευσις ἁρθρῶν τοῦ 1896).

2. Ἐνθ' ἀν., σ. 67 - 68. Πρβλ. καὶ Π. Π. Κ α λ ο ν ᾶ ρ ο υ, ἔνθ' ἀν., σ. 50 - 54.

είναι ισχυροτέρα, ἀπέναντι τοῦ γαμβροῦ ἡπιωτέρα, ἀλλὰ πάντοτε ἀπονέμεται ὁ ὀφειλόμενος σεβασμός»¹.

Ἡ κοινωνικὴ ἐν τῷ οἴκῳ θέσις τῆς νεονύμφου φαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἀποσιωπῆσεως ἢ τοῦ τρόπου ἐκφορᾶς τοῦ ὀνόματός της καὶ τῶν ὑπ' αὐτῆς προσφωνήσεων τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας.

Τὴν νέαν σύζυγον ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ γαμβροῦ (τοῦ συζύγου της) εἰς πλεῖστα μέρη τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν προσφωνοῦν μὲ τὸ ὄνομά της, ἀλλὰ διὰ τοῦ προσηγορικοῦ νύφης ἐν Πόντῳ², νύφη ἐν Βιθυνίᾳ³, νύφη ἐν Σάμῳ⁴, νύφαις ἐν Θεσσαλίᾳ⁵, νύφη Γίαννον ἢ Δημήτρανα ἐν Μάνῃ⁶, νύφη ἐν Πυλίᾳ, παπαδονύφη δὲ λέγουν ἐν Ἰθάκῃ τὴν νύμφην ἱερέως⁷. Ἐν Κυθήροις «ὁ σύζυγος προσωνυμεῖται ὑπὸ τῆς γυναικὸς ἀπλῶς μὲ τὸ ὄνομά του, π.χ. Γιάννη, ἢ προτάσσεται τὸ μπρέ⁸, π.χ. μπρὲ Γιάννη, ἢ καὶ μόνο τὸ μπρέ. Ὁ σύζυγος κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον προσφωνεῖ τὴν σύζυγόν του ... Ἡ σύζυγος εἰς τοὺς ξένους προσωνυμεῖ τὸν σύζυγόν της : ὁ ἄντρας μου, ὁ ἀνθρωπός μου, ὁ καλός μου, ὁ νοικοκύρης μου, τ' ἀφεντικό μου⁹... Γενικῶς ἡ ὑπανδρος γυνὴ προσωνυμεῖται ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀνδρός της· π.χ. ἡ Βασίλαινα, ἡ Πετρού, ἡ Ἀντωνίου, ἀλλὰ καμμιά φορὰ καὶ ἐκ τοῦ οἰκογενειακοῦ ἐπιθέτου· π.χ. Παπαδέννη, Πατερόννη κτλ. Τὰ κορίτσια προσωνυμεῖται ἐκ τοῦ ἐπιθέτου τῆς οἰκογενείας· π.χ. ἡ Βαροδοπούλα, ἡ κόρη τοῦ Βάρδα, ἡ Γαβρίλοπούλα, ἡ κόρη τοῦ Γαβρίλη. Ὅταν δὲ εἶναι μεγάλες θυγατέρες μιᾶς οἰκογενείας μαζί μὲ τὴν μητέρα τους προσωνυμεῖται : οἱ Ἀντωνιάτισσες, οἱ Βασιλιάτισσες, οἱ Καλουτσιάνισσες, αἱ γυναῖκες τοῦ Ἀντώνη, τοῦ Βασίλη κτλ.»¹⁰.

Ἐν Καστανοφύτῳ Καστορίας «τὰς γυναῖκας τὰς ἀποκαλοῦν οὔτε νύφη οὔτε μὲ τὸ ὄνομά τους, ἀλλὰ Χρήσταινα, Πασχάλανα κττ.»¹¹. Καὶ ἐν Ζαγορίῳ «ὁ πενθερός ἢ ἡ πενθερά προσφωνοῦν τὰς γυναῖκας τῶν υἱῶν των μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρός Χρή-

1. ΚΛ, ἀρ. 2327, ἐνθ' ἀν., σ. 18.

2. ΚΛ, ἀρ. 31, σ. 505 (Ἰ. Βαλαβάνη, Ποντικά, 1912;).

3. ΚΛ, ἀρ. 1148, σ. 136 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, παρὰ προσφύγων ἐκ Βιθυνίας, 1938).

4. ΚΛ, ἀρ. 753, σ. 331 (Σωτ. Ν. Ἰωαννίδου, Μελέτη καὶ παρατηρήσεις ἰδιώματος Σαμίων, 1921).

5. ΚΛ, ἀρ. 669, σ. 42 (Νικ. Μίνσκη, Ἰδιάζουσαι Θεσσαλικάι λέξεις, 1916).

6. ΚΛ, ἀρ. 1523, σ. 151 (συλλ. Ἰ. Γιαννακούρου, Γέρμα Μάνης, 1929).

7. ΚΛ, ἀρ. 884, σ. 92 (συλλογὴ λέξεων Σ. Μουσούρη, Ἰθάκη, 1924).

8. Ἡ λ. μπρέ δὲν εἶναι προσβλητικὴ. Εἶναι ἐπιφώνημα μὲ δόσιν συμπαθείας, ἐνῶ ἡ λ. βρέ θεωρεῖται προσβλητικὴ.

9. ΚΛ, ἀρ. 2327, ἐνθ' ἀν., σ. 17.

10. Ἐνθ' ἀν., σ. 19.

11. ΚΛ, ἀρ. 1103, ἐνθ' ἀν., σ. 35.

σταινα, Γιάνναινα κττ.»¹. Εἰς δὲ τὸ Βραχώρι Ἡπείρου, «ὅταν παντρευτῇ καμμιά, τῇ φωνάζουνε ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρὸς Κώσταινα, Γιάνναινα, Βασίλαινα κτλ. Κι ὁ ἀνδρας τους τοὺς φωνάζει ἔτσι: "Ὁρ' Γιώργαινα, Κώσταινα κτλ. Δὲν τὴν φωνάζουν τ' ὄνομά της ποτέ»². Ἐν Θεσπρωτίᾳ «ἡ σύζυγος παρ' ἀπάντων τῶν μελῶν καὶ τῶν ἄλλων συγγενῶν τοῦ ἀνδρὸς της καλεῖται νύφ', ἐνίοτε δὲ καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀνδρὸς' π.χ. Ἀναστάσαινα, οὕτω δὲ πάντοτε παρὰ τῶν ξένων»³. Ἐν Θεσσαλίᾳ τὰς ὑπάνδρους γυναῖκας καλοῦσι πάντοτε μὲ τὸ ὄνομα τοῦ συζύγου⁴. Ἐν Ἀγίᾳ Ἀννῇ Εὐβοίας ὁμοίως⁵. Καὶ ἐν Σφακίοις τῆς Κρήτης «ἡ παντρεμένη γυναῖκα παίρνει τὸ ὄνομα πάντοτε ἀπὸ τὸν ἄντρα : ἡ Παπιρογιάνναινα, ἡ Ἀναστασομανούσαινα, ἡ Παντελομανόλαινα· ἀκόμα καὶ τὰ παιδιὰ ἀκούονται μὲ τὴν προσωνυμίαν αὐτὴν, ὡς ὁ Σήφης τσῆ Λεντιδομιχάλαινας, ὁ Σταῦρος τσῆ Σηφοστρατήνας κττ.»⁶.

Εἰς τὸ Βασιλίτσι Πυλίας «πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς ἄλλης συνυφάδες ἡ νύφη χαρακτηρίζεται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρὸς της' π.χ. ἡ Θανάσαινα, ἀλλὰ καὶ ἡ Θανασόνυφη. Τὸ δεύτερον τοῦτο συνηθίζεται κυρίως μέσα στὴν οἰκογένεια. Ἀπὸ τοὺς ἔξω ὀνομάζεται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ συζύγου, δηλ. ἡ Μαραντόνυφη, ἡ σύζυγος τοῦ Μαράντου, ἀλλὰ καὶ ἡ Θανάσαινα ἡ Μαραντήνα καὶ συχνότερα ἀκόμη ἡ Μαραντοθανάσαινα»⁷. Αὐτόθι «ὁ ἄντρας ἀποφεύγει νὰ πῇ ἡ γυναῖκα μου, ἀλλὰ θὰ πῇ ἡ νοικοκυρά μου, ἢ θὰ τὴν ἀναφέρουν μὲ τὸ ὄνομα της ἢ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ συζύγου αὐτῆς' π.χ. ἡ Θανάσαινα, ἡ Γιώργαινα κτλ.»⁸.

Διάφορος εἶναι ἡ κατάστασις εἰς τὰς τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Οὕτω π.χ. ἐν Τήνῳ, ὡς λέγει ὁ Ἀδ. Ἀδαμαντίου, «τὴν γυναῖκα, καὶ ὅταν ἀκόμη ὑπανδρευθῇ, δὲν τὴν λέγουν μὲ τὸ ὄνομα τοῦ συζύγου της, παρὰ ὡς ὅτε ἦτο ἀνύπανδρος μὲ τὸ τοῦ πατρὸς της, καὶ δὲν τὴν λέγουν ὅπως εἰς ἄλλα μέρη π.χ. Γιαννοῦ, ἀν ὁ σύζυγος λέγεται Γιάννης κτλ. Ἀκόμη μεταξύ συζύγων ἐπικρατεῖ τὸ ἔθιμον τοῦτο, δηλ. ὁ σύζυγος φωνάζει τὴν σύζυγον : Φαλτάινα τοῦ Γιώργη καὶ ἐκείνη Κωστῆ τοῦ Μανόλη»⁹. Ἐν Γαλανᾶδες Νάξου «τὰ παιδιὰ ὀνομάζονται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἰσχυρότερου τῶν συζύγων, ἦτοι ἂν εἶναι ἰσχυρότερος ὁ ἀνδρας (ἐὰν δηλ. αὐτὸς διοικῇ τὸν

1. ΚΑ, ἀρ. 2753, ἐνθ' ἄν., σ. 219.

2. ΚΑ, ἀρ. 1432, σ. 397 (συλλ. Μαρίας Λιουδάκη, ἐκ Βραχωρίου Ἡπείρου, 1940).

3. ΚΑ, ἀρ. 423, σ. 103 (συλλ. Λεων. Βαξεβάνη, Θεσπρωτικά, Κωνσταντινούπολις, 1906).

4. Κατ' ἀνακοίνωσιν Εὐαγγέλου Παπαγεωργίου ἐκ Καρδίτσης.

5. ΚΑ, ἀρ. 1479 Β', ἐνθ' ἄν., σ. 37.

6. Αἰκατερ. Χρυσουλάκη, ἐνθ' ἄν., σ. 384.

7. ΚΑ, ἀρ. 1159 Β', ἐνθ' ἄν., σ. 109.

8. Ἐνθ' ἄν., σ. 111.

9. ΚΑ, ἀρ. 1402 ΙΖ', σ. 269 (συλλογὴ Ἀδ. Ἀδαμαντίου, Τήνος, 1895).

οἶκον), τότε ὀνομάζονται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρός, ἐὰν δὲ εἶναι ἰσχυροτέρα ἢ γυναικί, τότε τὰ παιδιὰ ὀνομάζονται μὲ τὸ ὄνομα τῆς γυναικί: π.χ. ὁ *Γιάννης τῆς Σοφίᾶς*, *τῆς Χρυσάνθης*, *τῆς Κυριακῆς*, *τῆς Παρασκευῆς*, *τῆς Λιανῆς* κττ.»¹. Ἐν δὲ τῇ Ἑρμιονίδι «τὰ παιδιὰ καὶ αὐτοὶς ὁ σύζυγος προσωνυμοῦνται ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς γυναικί, π.χ. ὁ *Βασίλης τῆς Γεωργίας*, ἦτοι ὁ ἀνδρας τῆς Γεωργίας κτλ.»². Εἰς τὰ Κύθηρα «τὰ παιδιὰ, ὅταν ἡ γυναικί εἶναι χήρα ἢ ὁ ἀνδρας τῆς εἶναι χρόνια ξενιτεμένος, προσωνυμοῦνται μὲ τὸ ὄνομα τῆς μητρός των· π.χ. Ἑλπίδοπούλα, ἡ κόρη τῆς Ἑλπίδας, ἢ ὁ *Μανόλης τῆς Ἑλπίδας*. Ἐπίσης παραθέτομεν καὶ τὰ ἐξῆς παραδείγματα: Ἐνας εἶχε γυναικί *Ἀγλαίαν* καὶ ἐκαλεῖτο *Ἀγλαῖος* καὶ κατ' ἀντιμετάθεσιν *Ἀγαλῖος*, γνωστὸν παρεπίθετον εἰς τὴν Χώραν. Ἐνας ἄλλος εἶχε γυναικί *Καικιλίαν* καὶ ὀνομάσθη *Καικίλιος* καὶ κατὰ παραφθοράν *Τσιτσιλῖος*, γνωστὸν ἐπίθετον εἰς τὰ Κύθηρα»³.

Ἐν Καρπάθῳ «πολλοὶ υἱοὶ καὶ θυγατέρες φέρουν τὸ ὄνομα τῆς μητρός καὶ οὐχὶ τοῦ πατρὸς ὡς ἐπώνυμον, χωρὶς νὰ εἶναι κατ' ἀνάγκην ὀρφανοί, ἀλλὰ ἀπὸ ἐπιτόπιον συνήθειαν ἐμφανιζομένην κυρίως εἰς τὰ πρῶτα τέκνα καὶ εἰς τὰς οἰκογενεῖας ἐκεῖνας, ἐν αἷς ἡ ὑπεροχὴ τῆς γυναικί ἀπέναντι τοῦ ἀνδρός φαίνεται ἀδιαφιλονίκητος»⁴.

Ἐν Σάμῳ ἡ διεύθυνσις τοῦ οἴκου ἀφῆθη εἰς τὴν σύζυγον, ἥτις ἐγένετο ὁ κύριος ρυθμιστὴς τῆς οἰκογενείας. Ὁ σύζυγος ὅλην τὴν ἡμέραν εἰργάζετο εἰς τὰ κτήματα μακρὰν τοῦ χωρίου. Ἐὰν αὐτὰ ἦσαν λίαν ἀπομακρυσμένα, διέμενεν εἰς τὴν ἐξοχὴν καὶ ἐπεσκέπτετο τὸ χωρίον μόνον κατὰ τὰς ἐορτάς. Ἡ προσωπικότης τοῦ ἀνδρός ἦτο περιορισμένη. Οἱ παῖδες ἤκουον τὸ ὄνομα τῆς μητρός ἀπὸ τῆς παιδικῆς των ἡλικίας καὶ αὐξάνοντες κατὰ τὴν ἡλικίαν δὲν ἐδυσκολεύοντο νὰ λαμβάνουν τοῦτο ὡς ἐπώνυμον. Ἄλλοι λόγοι εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλονται τὰ ἐν Σάμῳ μητρωνυμικὰ εἶναι, κατὰ τὸν Ν. Ζαφειρίου, οἱ ἀκόλουθοι: α) ἡ χρεῖα τῆς μητρός, ἥτις κατελάμβανεν ἐν τῷ οἴκῳ τὴν θέσιν τοῦ προώρως ἀποθανόντος πατρὸς, β) ἡ ἀνάγκη τῆς διακρίσεως ἀπὸ ἄλλους ἔχοντας τὸ αὐτὸ ἐπώνυμον, γ) ὁ γάμος ἀσήμου τὸ γένος ἀνδρός μετὰ γυναικὸς εὐγενοῦς τὸ γένος, δ) ὁ γάμος ἐγγραμμάτου γυναικὸς μετ' ἀπαιδεύτου ἀνδρός κττ.»⁵.

1. ΚΛ, ἀρ. 1466, σ. 17 (συλλ. Δ. Κορακίτου, Γαλανᾶδες Νάξου, 1920).

2. ΚΛ, ἀρ. 1898, ἐνθ' ἀν., σ. 8.

3. ΚΛ, ἀρ. 2327, ἐνθ' ἀν., σ. 19 - 20.

4. Μ. Γ. Μιχαηλίδου - Νουάρου, Νομικὰ ἔθιμα τῆς Καρπάθου..., σ. 131.

5. Ν. Ζαφειρίου, Τὸ μητρικὸν δίκαιον ἐν Σάμῳ, Ἀρχεῖον Σάμου, τόμ. Α', 1946, σ. 134 - 137. Βλ. γενικῶς περὶ τῶν Νεοελληνικῶν μητρωνυμικῶν τὴν μελέτην τοῦ Ν. Κ. Ἀνδρῆ-

Ἦδη ἄς ἴδωμεν πῶς προσφωνεῖ ἡ νύμφη τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ: Ἐν Ἀνατολικῇ Θράκῃ «ἡ γυναῖκα δὲν ἔλεγε τοῦ ἀνδρός της τὸ ὄνομα· νὰ τὸ ἔλεγε τὸ εἶχαν ντροπὴ· σὰν τὸ φώναζε, ἔλεγε, ποῦ εἶσαι λεγῶ, ἔλα λεγῶ. Μπρὸς στοὺς ξένους ἔλεγε: ὁ ἀφέντης, ὁ ἀφεντάκης, ὁ δικός μου· ἂν εἶχε παιδιὰ ὁ πατέρας μας, ὁ πατέρας τους. Στὸν ἄντρα της μπροστὰ ροῦχα δὲν ἄλλαζε, τὸ βράδου ἔσβηνε τὸ καντήλι κ' ὕστερα ξεγυμνώνονταν καὶ ἄλλαζε ἀσπρόρρουχα»¹. Ἐν Ἀθήνῃ «ἡ γυναῖκα ὁμιλοῦσα περὶ τοῦ ἀνδρός της εἰς τρίτον (πρόσωπον) λέγει ὁ νοικοκύρης μ'. "Ὅταν τὸν φωνάξῃ, τὸν καλεῖ μὲ τὸ ὄνομά του. Ὁ σύζυγος λέγει ἡ νοικοκυρά μ'"»². Εἰς τὸ Βασιλίτσι Πυλίας, «ὅταν μιλοῦν γιὰ τοὺς ἄντρες των ἐμπρὸς σὲ ξένους, τοὺς ἀναφέρουν μὲ τὸ ὄνομά των· π.χ. ὁ Θανάσης, ὁ Γιώργης, πρᾶγμα τὸ ὅποῖον οὐδέποτε γίνεται εἰς τὴν Κορώνην. Στὴν Κορώνην λέγουν πάντα ὁ νοικοκύρης μου ἢ ὁ πατέρας μας, ὅταν ἀρχίσουν καὶ κάνουν παιδιὰ. Ποτέ, οὐδέποτε θὰ ποῦν ὁ ἄντρας μου»³. Εἰς τὸ Καπλάνι Πυλίας, «ὅταν περνᾷ ἡ ἡλικία, ἀλληλοαποκαλοῦνται γέρος καὶ γριά»⁴. Τὸ ἔθιμον ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ἐν δὲ Σελίνῳ Κρήτης ἡ γρά μου σημαίνει ἡ σύζυγος μου καὶ ὁ γέρος μου ὁ ἄντρας μου⁵. Καὶ ἐν Σφακίοις ἡ σύζυγος ἀποκαλεῖ τὸν ἄνδρα της ὁ γέρος μας⁶. Ἐν Ἀγίᾳ Ἀννῇ Εὐβοίας «τὰ παλιὰ τὰ χρόνια τὸν πατέρα καὶ τὰ παιδιὰ καὶ ἡ μάνα ἔλεγαν ἀφέντης μου... καὶ τὸν κοινῶς ἀφέντη»⁷. Ἐν Καστοριά ἡ σύζυγος ἔλεγε τὸν κύριόν μου, τοῦτέστιν ὁ ἄντρας μου⁸. Ἐν Νάξῳ (χωρ. Καλόξυλος) ὁ τσούρης μου καὶ ἐν Ἀπειρανθῷ τῆς αὐτῆς νήσου ὁ κυοῦρης μου⁹ καὶ ὁ νοικοκυοῦρης μου. Ἡ μητέρα ἐπίσης ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ ἔλεγε πρὸς τὰ παιδιὰ της ἀφέντης σας (ὁ ἀφέντης)¹⁰.

ὡ τ η, Die mittel- und neugriechischen Metronymica. (Atti e memorie dei VII Congresso Internazionale die Scienza Onomastiche, Firenze - Pisa, 1961, τόμ. II, σ. 59 - 66. Βλ. καὶ Δικ. Βαγιακάκου, Σχεδιάσμα περὶ τῶν τοπωνυμικῶν καὶ ἀνθρωπωνυμικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι. 1833 - 1962, Ἀθηνᾶ, τόμ. 67, 1963/64, σ. 184 - 188.

1. Ἐλπιν. Στ α μ ο ὕ λ η - Σ α ρ α ν τ ῆ, ἐνθ' ἀν., σ. 73.
2. ΚΛ, ἀρ. 1160 Α', ἐνθ' ἀν., σ. 149.
3. ΚΛ, ἀρ. 1159 Β', ἐνθ' ἀν., σ. 111.
4. ΚΛ, ἀρ. 1378 Α', ἐνθ' ἀν., σ. 41.
5. ΚΛ, ἀρ. 1567, σ. 14 (συλλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Σέλινον Κρήτης, 1933).
6. Α ἱ κ α τ ε ρ. Χ ρ υ σ ο υ λ ᾶ κ η, ἐνθ' ἀν., σ. 383.
7. ΚΛ, ἀρ. 1479 Γ', ἐνθ' ἀν., σ. 94.
8. ΚΛ, ἀρ. 1100 Ζ', σ. 53 (συλλ. Μαρίας Ἰωαννίδου, Καστοριά, 1937).
9. Πρβλ. τὸ βυζαντινὸν κύρης.

10. Καὶ ἐν Κρήτῃ ἀφέντης. Κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν ἦτο ἐν χρήσει καὶ ἡ λ. ἀφεντίτσης. Πρβλ. καὶ τὸ τοπωνύμιον Ἀφεντικό. Ἡ λ. ἀφέντης ἀπαντᾷ νῦν καὶ ὡς τίτλος κοινωνικῆς διακρίσεως.

Ἐν Ἀμυγδαλιᾷ Αἴνου ἀφέντης προσωμεῖται ὑπὸ τῆς νύμφης καὶ τῶν ἄλλων μελῶν τῆς οἰκογενείας ὁ πενθερὸς καὶ ὁ ἱερεύς»¹. Ἐν Μαδύτῳ ἀφιντάκης προσεφωνεῖτο ὁ πενθερὸς παρὰ τῆς νύμφης χάριν σεβασμοῦ². Ἐν Λήμνῳ προσφωνεῖται πατέρα καὶ ἡ πεθερὰ μητέρα³. Ἐν Κονίτῃ τὸν πατέρα προσφωνοῦν ἀφέντη καὶ τὴν πενθερὰν κερά⁴. Ἐν Νάξῳ (χωρίον Γαλανᾶδες) ἡ μητέρα λέγεται κυνυρά⁵, εἰς δὲ τὸ Βραχώρι Ἡπείρου κυρὰ φωνάζει ἡ νύμφη τὴν ἀδελφὴν τοῦ ἀνδρός⁶. Ἐν Ἰθάκῃ «τὸν πατέρα τὸν φωνάζουν μῶρ' ἀφέντη καὶ τὴν μητέρα μωρὲ μάννα. Αὐτὸ ἦτανε σέβας. Τῇ νόνα (γιαγιά) τήνε λέγαμε μωρὲ κυρὰ καὶ τὸ νόνο (παπποῦ) μπρὲ παππούλη»⁷. Εἰς τὸ Βασιλίτσι Πυλίας «τὸν πεθερὸ ἡ νύφη φωνάζει ἀφέντη ἢ πατέρα καὶ τὴν πεθερὰ μάννα»⁸. Ἀφέντη ἢ ἀφεντάκη καλεῖ ἡ νύμφη καὶ τὸν ἀνδράδελφόν της ἐν Χατζηγυρίῳ Κεσσάνης⁹. Ἐν Προύσῃ ὁ ἀνδράδελφος προσωνυμεῖτο ἀφεδάκος¹⁰, ἐν Ἀραχόβῃ Παρνασσίδος καὶ Φενεῶ Κορινθίας ἀφέντης¹¹. Ἐν Ἀγία Ἀννῇ Εὐβοίας «ἡ νύφη λέει τὴν κουνιάδα κυρασὺ, ἀφέντη δὲ τὰ κουνιάδια καὶ τὰ ἐξαδέλφια τοῦ ἀνδρός»¹². Εἰς τὸ Βραχώρι Ἡπείρου «κυρὰ φωνάζει ἡ νύφη τὴν ἀδελφὴν τοῦ ἀνδρός»¹³. Ἐν Ἡπείρῳ ἐν γένει αἱ νεώτεραι γυναῖκες προσφωνοῦν τὰς μεγαλυτέρας (πρεσβυτέρας) οὕτως: κυρὰ, Κυραγιάνναινα, Κυρακώσταινα κττ. Καὶ ἐν Θράκῃ τὰς ἡλικιωμένους γυναῖκας ἐλέγον κερά, κοκκῶνα, ἄμνια, θεῖτσα, τὸν δὲ ἡλικιωμένον μπάρμπα, νταῖ καὶ μαστροῦ¹⁴.

Ἀντιθέτως, εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἀιγαίου καὶ μάλιστα τὴν Δωδεκάνησον καὶ τὰς Κυκλάδας, ἔχομεν διαφόρους προσφωνήσεις, ἐκφραζούσας ἀνετωτέραν τὴν θέ-

1. ΚΛ, ἀρ. 405, σ. 16 (συλλ. λέξεων ὑπὸ Σ. Παπακυριακοῦ, Ἀμυγδαλιὰ Αἴνου, 1902).

2. ΚΛ, ἀρ. 933, σ. 16 (συλλ. λέξεων ὑπὸ Ἀποστ. Οἰκονομίδου, Μάδυτος, 1890).

3. ΚΛ, ἀρ. 1160 Α', ἐνθ' ἀν., σ. 149.

4. ΚΛ, ἀρ. 1908 Α', ἐνθ' ἀν., σ. 11 - 12.

5. ΚΛ, ἀρ. 1466, ἐνθ' ἀν., σ. 260.

6. ΚΛ, ἀρ. 1432, ἐνθ' ἀν., σ. 397.

7. ΚΛ, ἀρ. 2194, ἐνθ' ἀν., σ. 555 - 556.

8. ΚΛ, ἀρ. 1159 Β', σ. 109.

9. ΚΛ, ἀρ. 229, σ. 149 (Σ. Μανασσείδου, Βιβλίον ποικίλης γλωσσικῆς ὕλης, Χατζηγυρίον Κεσσάνης, 1880).

10. ΚΛ, ἀρ. 289, σ. 4 (Γ. Μακρῇ, Λεξιλόγιον, Βιθυνία, 1893;).

11. ΚΛ, ἀρ. 1153 Α', ἐνθ' ἀν., σ. 140. ΚΛ, ἀρ. 1098, σ. 198 (συλλ. Ἰ. Κακριδῆ, Κορινθία, 1924).

12. ΚΛ, ἀρ. 1479 Ζ', ἐνθ' ἀν., σ. 80.

13. ΚΛ, ἀρ. 1422, ἐνθ' ἀν., σ. 115 - 116.

14. Ἐλ πιν. Σ τ α μ ο ὕ λ η - Σ α ρ α ν τ ῆ, ἐνθ' ἀν., σ. 74.

σιν τῆς νύμφης ἐν τε τῇ οἰκογενείᾳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ. Οὕτω π.χ. ἐν Νάξῳ ἡ ὑπανδρος γυνὴ ἀποκαλεῖ μὲν τὸν σύζυγον ὁ νοικοκυούρης μου καὶ ἐκεῖνος αὐτὴν ἡ νοικοκυουρά μου, ἀλλ' ἡ σύζυγος ἐπίσης διατηρεῖ τὸ βαπτιστικὸν αὐτῆς ὄνομα, ὥς καὶ εἰς τὰς ἄλλας νήσους, καὶ οὐχὶ τὸ προσηγορικόν. Μόνον ὅταν γίνῃ σύστασις ὑπὸ τοῦ πενθεροῦ εἰς τρίτον πρόσωπον λέγεται ἡ νύφη μου, ὥς συμβαίνει καὶ εἰς τὰς πόλεις. Ἐπειτα εἰς τὰς νήσους ἡ γυνὴ δὲν ἐκδίδεται εἰς γάμον κατὰ τὴν κυριολεξίαν, διότι δὲν ἐγκαθίσταται εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, ἀλλ' ἀντιθέτως ὁ ἀνὴρ εἰσέρχεται εἰς τὰ σπίτια της, ὥς λέγουν. Οὕτως ἡ θέσις τοῦ γαμβροῦ εἶναι τρόπον τινὰ μειονεκτικὴ ἀπέναντι τῆς γυναικὸς του. «Πρὶν μισέψῃ γιὰ τὰ ξένα τὸ παλληκάρι, γράφει ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης, ἔβανε στεφάνι πρῶτα, εἴτε ἄρραβωνιαζόταν, καὶ μὲ χρόνια γύριζε στὸ νησι καὶ στεφάνωνε τὴν σαστική του (σιάζω - συμφωνῶ). Φεύγοντας ὅμως δὲν καταδεχότανε νὰ χτίσῃ σπίτι, νὰ βαλθῇ ὁ ἴδιος νὰ τὸ χτίσῃ μὲ τὰ χέρια του· ὁ ἄντρας τὸ 'θελε ἕτοιμο νὰ τοῦ τὸ φέρῃ ἡ νιόνυφη. Ἔτσι κι ἄλλοιῶς τὰ νησιὰ ρήμαζαν ἀπὸ τὸν ἀντρικὸ τους πληθυσμὸ καὶ πληθαίνανε τὰ θηλυκὰ σὰν κουνέλια. Ἀποτέλεσμα πρῶτο κοινωνικόν. Οἱ ξενιτεμένοι παραδίνανε θεληματικὰ τὸ κληρονομικὸ μερίδιό τους στὴ μάνα, ἀφοῦ ἄλλη τύχη καλύτερη πηγαῖναι αὐτοὶ γυρεύοντας στὰ ξένα. Ἡ μάνα, καὶ νὰ γύριζε ὁ γιὸς ἢ ὁ ἄντρας, ἀναγνωρίζον ἀγραφα ταχτικὸς καὶ μόνος νοικοκύρης διαχειριστὴς καὶ μαλαστής τῆς ὅλης καταστάσεως καὶ κυρίως τῆς προίκας τῆς δικῆς της» ὅμως πρῶτο καὶ κύριον κομμάτι τῆς προίκας τῆς μητρικῆς ἦταν τὸ σπίτι, ποὺ δὲ μοιραζότανε, παρὰ περνοῦσε ἑκείνο, κατὰ τὸν ἄγραφο νόμο, ἀπὸ τῆς μάνας στὴν πρώτη θυγατέρα. Ἐρχόταν ὅσοτερά τὸ διαμαντικόν, προῖκα κι αὐτὸ τῆς μάνας, ποὺ δὲν ἔπρεπε νὰ μοιρασθῇ παρὰ, κατὰ τὴν παράδοση τὴν ἀριστοκρατικὴ, νὰ μείνῃ ἀμοίραστο καὶ νὰ περνᾷ ἀπὸ μιὰ σ' ἄλλη πρωτότοκη. Ὅσο γιὰ τὰ μικρότερα κορίτσια, πολλὰ ἀπ' αὐτὰ ἢ μέναν ἀνύπαντρα καὶ μαραινόταν ἢ πηγαῖναι καλόγριες... Ἀποτέλεσμα ἠθικόν: ἀμολησιὰ τῶν κοριτσιῶν, ἦθη πολὺ ξανοιγμένα»¹. Ἐν Σκύρῳ παλαιότερον «ἡ πρωτότοκος θυγάτηρ ἐπροικίζετο σχεδὸν μὲ ὅλην τὴν περιουσίαν εἰς τρόπον ὥστε διὰ τὰς λοιπὰς πολλάκις δὲν ἀπελείπετο τίποτε»². Ἐν Σκοπέλῳ «ὕπῃρχεν ἡ συνήθεια νὰ προικίζωνται ὅλαι αἱ θυγατέρες μὲ οἰκίαν»³. Εἰς τὴν Μῆλον τῶν Κυκλάδων αἱ θυγατέρες ἐκληρονόμουν τὴν μητρικὴν, οἱ δὲ υἱοὶ τὴν πατρικὴν περιουσίαν⁴. Τὸ αὐτὸ συνηθίζετο καὶ συνηθίζεται ἀκόμη καὶ εἰς τὰς ἄλλας νήσους τοῦ αὐτοῦ συμπλέγματος.

1. Γιάννης Βλαχογιάννης, ἐνθ' ἄν., σ. 11.

2. Λ. Χρυσανθοπούλου, Συλλογὴ τοπικῶν τῆς Ἑλλάδος συνθηκῶν, Ἀθήνησι 1853, σ. 8.

3. Ἐνθ' ἄν., σ. 8.

4. Γ. Μαρδάκη, Ἡ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικὴ διαδοχὴ εἰς τὴν νῆσον Μῆλον κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα... Ἀφιέρωμα εἰς Χ. Ν. Φραγκίσταν, Θεσσαλονίκη 1967 (ἀνάτυπον).

Ἐκτὸς τούτων, ἀξιοπρόσεκτα εἶναι καὶ τὰ ἔθιμα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἐπίσκεψιν ξένου εἰς τὴν οἰκίαν, τὴν ἐν τῇ τραπέζῃ ἢ μὴ συμμετοχὴν τῆς γυναικὸς καὶ τὴν ἐν γένει ζωὴν τῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ.

Οὕτως ἐν Σαμονίβᾳ τοῦ Σουλίου καὶ εἰς τὰ ἄλλα χωρία τῆς ἱστορικῆς ταύτης περιοχῆς, «ὅταν ἔρθῃ μουσαφίρης, ἡ γυναῖκα δὲν παρακάθεται στὸ τραπέζι. Ὑπηρετεῖ μόνον καὶ εἶναι εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ ἀνδρός»¹. Καὶ εἰς τὰ σχετικῶς προηγμένα Ζαγοροχώρια, «ἂν φιλοξενῆται ξένος, ἡ γυναῖκα σὲ πολλὰ σπίτια δὲν κάθεται στὸ τραπέζι, οὔτε αὐτὴ οὔτε τὰ θηλυκά. Οἱ γιοί, ὅταν εἶναι ἐνήλικες, κάθονται στὸ τραπέζι μὲ τὸν πατέρα. Ὅλους τοὺς σερβίρει ἡ μητέρα. Τὰ κοριτσια σπανίως παρουσιάζονται»². Ὡς σημειωθῇ ὁμως ὅτι «παλαιότερα στὸ Ζαγορίσιο σπίτι δὲν ἔμπαινε ξένος, γιατί ἡ γυναῖκα στὸ σπίτι ἦταν συνήθως μόνη μὲ τὸν ἄντρα στὴν ξενιτειά... Μόνον ἐφ' ὅσον ὑπῆρχεν ἄντρας μπορούσε νὰ φέρῃ τὸν ξένο στὸ σπίτι νὰ τὸν φιλοξενήσῃ»³. Καὶ ἐν Σφακίοις τῆς Κρήτης «δὲν παρακάθεται ἡ γυναῖκα μετὰ τῶν ξένων εἰς τὸ τραπέζι, ἀλλὰ μόνον ὁ σύζυγος ἢ, ἂν ἡ οἰκοδέσποινα ποὺ φιλοξενεῖ εἶναι χήρα, εἰς ἀπὸ τὰ ἄρρενα παιδιὰ τῆς, ἐκεῖν, δὲ περιποιεῖται τοὺς ξένους»⁴. Ἐν Ἀνατολικῇ Θράκῃ «στὰ χωριά, ὅταν πῆγαν ἐπισκεπταί, ἀφοῦ κάθουνταν στὸ μεντέρι, ἡ νοικοκυρὰ στέκουνταν στὴν ἄκρῃ τῆς πόρτας, ἀπὸ τὸν μεγαλύτερο καὶ ρωτοῦσαν τὸν καλέν μὲ τὴν ἀρχὴν ὅπως ἦταν καθιερωμένη. — Πῶς εἶσθε; — Εὐχαριστῶ, καλὰ ! Ἄν ἦταν καὶ ἄλλες γυναῖκες τοῦ σπιτιοῦ, κατέρα, ἀδελφὴ ἢ κόρη, θὰ στέκουνταν στὴν ἄκρῃ τῆς πόρτας καὶ μὲ τὴν ἀσάδα ὅλες ρωτοῦσαν, ἂν καὶ ἄκουσαν ποὺ ρώτησε ἡ προηγούμενη. Ὅταν κερνοῦσαν τὸν ἐπισκέπτη, ἡ νοικοκυρὰ, γιὰ νὰ τὸν τιμήσῃ, σηκώνουνταν στὸ πόδι κ' ἔλεγε : — Μὲ τίς ὑγεῖες σας. — Νὰ 'σαι καλὰ»⁵. Ἐν Ἀγίᾳ Ἀννῇ Εὐβοίας παλαιότερον, «ὅταν ἦσαν μουσαφिरαῖοι, ἡ γυναῖκα δὲν παρεκάθητο στὸ τραπέζι»⁶. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, «ὅταν εἶναι ξένος, κάθεται στὸ τραπέζι, ἀφοῦ ὅλα τὰ ἐτοιμάσῃ»⁷. Ἀντιθέτως, ἐν Ἑρμιονίδι «ἡ γυναῖκα δὲν παραγκωνίζεται ὡς πρὸς τὴν θέσιν τῆς ἐν τῇ τραπέζῃ. Καί, ὅταν εἶναι ξένος, ἡ γυναῖκα ἔχει τὴν θέσιν τῆς»⁸. Ἐν Κυθήροις «ἡ γυνὴ παρακάθεται εἰς τὸ τραπέζι»⁹. Ἐν

1. ΚΑ, ἀρ. 2277 Α', ἐνθ' ἀν., σ. 186.

2. ΚΑ, ἀρ. 2753, ἐνθ' ἀν., σ. 220.

3. Ἐνθ' ἀν., σ. 216.

4. Αἰκατερ. Χρυσουλάκη, ἐνθ' ἀν., σ. 384.

5. Ἐλπιν. Σταμούλη-Σαραντῆ, ἐνθ' ἀν., σ. 75.

6. ΚΑ, ἀρ. 1479 Β', ἐνθ' ἀν., σ. 37.

7. ΚΑ, ἀρ. 1475, ἐνθ' ἀν., σ. 95.

8. ΚΑ, ἀρ. 1898, ἐνθ' ἀν., σ. 8.

9. ΚΑ, ἀρ. 2327, ἐνθ' ἀν., σ. 20.

“Υδρα «στό τραπέζι κρατάγανε πάντα αὐστηρὴ τάξι. Τὶς καθημερινὲς τρώγανε σὲ χαμηλὸ τραπεζάκι καὶ καθόντουσαν σὲ μικρὰ ξύλινα σκαμνάκια χωρὶς ἀκουμπιστήρι τῆς πλάτης. Στὶς ἑορτὲς στρώνανε μεγάλο καὶ ψηλὸ τραπέζι καὶ καθόντουσαν σὲ καρέκλες. Ἀλλοιῶς στρώνανε τὸ τραπέζι στὶς ἑορτὲς κι ἄλλοιῶς τὶς καθημερινές. Ἀλλὰ πάντα ἄλλα μαχαιροπήρουνα, ἄλλα ποτήρια, ὅλα ἀλλοιώτικα. Ὁ καθένας εἶχε τὴ θέσι του ὀρισμένη στὸ τραπέζι. Κανονιζότανε τοῦ καθενοῦ ἡ θέσις μιὰ γιὰ πάντα, ἀνάλογα ἀπὸ τὴ θέσι τοῦ πατέρα καὶ τῆς μητέρας κι ἀπὸ τὴ σειρὰ πού εἶχε ὁ καθένας μέσα στὴ φαμίλια. Δικό του πιάτο, δικό του ποτήρι, δικό του πηρούνι, κουτάλι, μαχαίρι, δικό του σκαμνὶ εἶχε ὁ καθένας. Ὅλα αὐτὰ εἶχανε πάρει τὸ ὄνομά του μέσα στὴ φαμίλια. “Ακουγες τὸ πηρούνι τοῦ πατέρα, τὸ κουτάλι τῆς μητέρας, τὸ πηρουνάκι τοῦ παπποῦ, τὸ πιάτο τῆς γιαγιᾶς καὶ ἄλλα πολλὰ τέτοια»¹. Ἐν Ἰθάκῃ «τὴ μάννα τὴ βάνανε στὴ θέσι τοῦ πατέρα, ἐπειδὴ ἐκεῖνος λείπει καὶ δὲν τὸν ξέρουνε»². Καὶ ἐν Λιβισίῳ Μάκρης Μ. Ἀσίας «παρακαθέταν κ’ ἡ γυναῖκα στὸ τραπέζι καὶ σὲ διασκεδάσεις, ὅπως τὶς Ἀποκριές»³.

“Ὅπως βλέπομεν, ἐν Ἠπειρῷ ἴδια ἡ γυναῖκα ἐξακολουθεῖ ἀκόμη σήμερον νὰ μὴ παρακάθεται εἰς τὸ τραπέζι, «ὅταν φιλοῦν ἔσεν». Φαίνεται ὅμως ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦτο ἦτο καθολικώτερον ἐν Ἑλλάδι κατὰ παλαιότερους χρόνους, ὡς διηγεῖται καὶ διὰ τὴν Κυντογιάννην ἀκόμη ὁ ἀκόμης Marcellus»⁴.

Ἐν Ἠπειρῷ ὡσαύτως «οἱ νύφες δὲν πλησίαζαν στὴ γωνιά (ἐστίαν) τὸ χειμῶνα, ὅταν κάθονταν τὰ πεθερικά τους δεξιά καὶ ἀριστερά. Οἱ γάτες, ὡς μοῦ διηγοῦντο, εἶχαν δικαίωμα, οἱ νύφες ὄχι. Κάποτε πλησίαζαν μόνον τὰ χέρια. Διὸ καὶ ἡ παροιμία : Τὸ κρύο περνáει ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ παιδιοῦ κι ἀπὸ τὰ ποδάρια τῆς νύφης... Στὴν τάβλα πού στρώναν στὴ γωνιά νὰ φᾶνε κι ὅπως συνήθως ἔβαζαν πίττες μὲ τὸ τεψὶ ὀλόκληρο χωρισμένο σὲ φιλιὰ (τεμάχια), τότε πλησίαζε καὶ ἡ νύφη νὰ φάῃ στὸ μέσο στρώμα καθισμένη στὰ γόνατα μὲ τὰ πόδια πίσω. Ἔτσι τὰ πόδια τῆς ἦταν πάντα κρύα»⁵.

Διὰ τὴν νύμφην κυκλοῦνται ἐν Ἠπειρῷ καὶ αἱ ἀκόλουθοι παροιμίαι, χαρακτηριστικαὶ τῆς ὑποδεεστέρας ἐν τῇ οἰκίᾳ θέσεώς της, τῆς καταπίεσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας της καὶ τῆς βασανισμένης ἐκ τῶν ποικίλων ἐργασιῶν καὶ εὐθυνῶν ζωῆς της : 1) *Τὰ στραβὰ καρβέλια ἡ νύφ’ τὰ κán’*. 2) *Ὅπως ἡῶρες, νύφ’, ὄχι ὅπως ἡῶρες*. 3) — *Φάε, νύφ’, ζουμί*. — *Καλά ’ν’ καὶ τὰ κοψίδια*. Ἡ τελευταία αὕτη

1. Ν. Γ. Χαλιορῆ, ἐνθ’ ἀν., σ. 154 - 155.

2. ΚΛ, ἀρ. 2194, ἐνθ’ ἀν., σ. 64.

3. ΚΛ, ἀρ. 1480, ἐνθ’ ἀν., σ. 89.

4. Π. Μ. Κυντογιάννη, ἐνθ’ ἀν., σ. 133.

5. ΚΛ, ἀρ. 2753, ἐνθ’ ἀν., σ. 216 - 217.

παροιμία ἔχει τὴν ἐξῆς προέλευσιν : ὡς γνωστόν, ἡ καλὴ ἀγωγή ἐπέβαλλεν, ὅπως τὰ μικρὰ παιδιὰ καὶ ἡ νύμφη ἀφήνουν τὰ κοψίδια (τοῦ κρέατος) διὰ τοὺς μεγάλους, πλὴν πολλάκις ἔκαναν τὸν βλάκα, χάριν τοῦ ἰδίου των συμφέροντος¹.

Ἐντύπωσιν ἐξαιρετικὴν προκαλεῖ καὶ ἡ συνήθεια ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν μέρει ἀκόμη καὶ σήμερον ἐν Ἡπείρῳ ἀνὰ πααίνῃ ἡ γυναῖκα μὲ τὰ πόδια κι ὁ ἄντρας καβάλλα. «Εἶδα στὸ Καπέτσοβο προχθές, μοῦ ἔλεγε μίαν ἡμέραν τοῦ παρελθόντος θέρους ὁ κ. Παπάζογλους, γραμματεὺς τῆς κοινότητος Τσεπελόβου (1963), μιὰ μητέρα νὰ πααίνῃ μὲ τὰ πόδια καὶ τὸ γιό της εἰκοσιπεντάρη καβάλλα»². Καὶ ἐγὼ τοῦ εἶπον ὅτι τὸ αὐτὸ ἐπανειλημμένως εἶδον εἰς τὰ Σουλιωτοχώρια καὶ ὅπου ἄλλοῦ τῆς Ἡπείρου μετέβην πρὸς ἀποθησαύρισιν λαογραφικοῦ ὕλικου. Ἀντιθέτως, εἰς τὰς νήσους καὶ ἀλλαχοῦ, ὡς ἐν Λιβισίῳ Μάκρης Μ. Ἀσίας, «ἡ γυναῖκα πῆγαινε καβάλλα κι ὁ ἄντρας πεζῇ κι ἀπὸ παλιά καὶ τώρα»³.

Σημαντικὰ διὰ τὸ θέμα μας εἶναι καὶ τὰ ἔθιμα τοῦ λαοῦ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀκλήρη καὶ τὴν ἐρχομένην εἰς δεύτερον γάμον χήραν, τὸ τῆς σύγκριαις ἐν Μάνῃ καὶ τὸ πολλαχοῦ ἀπανωπροίκι ἢ παλληκαριάτικον. Ἀλλὰ περὶ τούτων δὲν θὰ κάμω λόγον ἐνταῦθα, περιοριζόμενος μόνον νὰ παραπέμψω εἰς τὰς σχετικὰς περὶ αὐτῶν μελέτας τοῦ Α. Ἀ. Πετροπούλου⁴ καὶ τοῦ Π. Ι. Ζέπου⁵.

Ἐκ πάντων τῶν ἐθιμῶν τούτων σαφὲς κατὰφαίνεται ἡ προτίμησις τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἡ ἐν σχέσει πρὸς αὐτὸν μειονεκτικὴ θέσις τῆς γυναικός. Τὸ κοινωνικὸν τοῦτο φαινόμενον ἔχει ἀκόμη ἀπὸ τοὺς παλαιότερους χρόνους ἰσχυρὰς ρίζας ἐκεῖ ὅπου ὁ βίος τοῦ λαοῦ διετήρησε περισσότερα στοιχεῖα ἀπὸ τὴν παράδοσιν καὶ συντηρητικότητά του, ὡς δὲ διαπιστοῦται ἐκ τῶν ὡς ἄνω παρατεθέντων παραδειγμάτων ἐκ διαφόρων τοῦ Ἑλληνισμοῦ περιοχῶν, ἡ ἡπειρωτικὴ Ἑλλάς ἔχει τὰ πρωτεῖα τῆς συντηρητικότητος καὶ καθυστερήσεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν νησιωτικὴν, ἐνθα αἰετοπε πνευσεν ἄνεμος ἡμερωτέρων ἐθῶν, εὐρυτέρων ἀντιλήψεων, μεγαλυτέρας ἐλευθερίας καὶ χειραφετήσεως τῆς γυναικός.

Εἰς παλαιότερους χρόνους, καὶ δὴ κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, αἱ γυναῖκες τῆς Ἑλλάδος εἶς τε τὰ χωρία καὶ τὰς πόλεις, ὅπως καὶ εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολήν, καὶ ἐντὸς τοῦ οἴκου ἀκόμη δὲν συνεχωρίζοντο μετὰ τῶν ἀνδρῶν. Τὰς ἡμέρας τὰς διήρχοντο

1. ΚΛ, ἀρ. 2740, ἐνθ' ἀν., σ. 14,17.

2. ΚΛ, ἀρ. 2753, ἐνθ' ἀν., σ. 221.

3. ΚΛ, ἀρ. 1480, ἐνθ' ἀν., σ. 90.

4. Δ. Ἀ. Πετροπούλου, Ἡ ἀκλήρη εἰς τὰ ἔθιμα τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, Ἐπετηρ. Λαογραφ. Ἀρχείου, τόμ. Ζ' (1952), ἐν Ἀθήναις 1953, σ. 28 - 44.

5. Π. Ι. Ζέπου, «Παλληκαριάτικον» ἢ «ἀγριλίκιον», Πελοποννησιακά, τόμ. Ε', 1962, σ. 322 - 347.

εἰς ἴδια δωμάτια μόναι¹. Εἰς τὰς δύο ἀντιμετώπους πλευρὰς τῆς κυρίας αἰθούσης, ἢ ὅποια κατεῖχεν εὐρύτατον χώρον τῆς οἰκίας, ἔκειντο τὰ ἰδιαίτερα δωμάτια τῶν ἀνδρῶν εἰς τὴν μίαν καὶ τῶν γυναικῶν εἰς τὴν ἄλλην. Μόνον δὲ κατὰ τὰς ἐπισήμους ἐορτὰς καὶ κατὰ τὴν ὀνομαστικὴν τοῦ πατρὸς — ὁ πατὴρ κυρίως ἐώρταζε τὴν ὀνομαστικὴν του — συνεκεντροῦντο [εἰς τὰς πόλεις] ἄνδρες καὶ γυναῖκες εἰς τὴν μεγάλην αἴθουσαν καὶ συνεώρταζον καὶ συνευθύνουν². Ἀντιθέτως, εἰς τὰ χωρία αὗται παρηκολούθουν τὰ τῆς ἐορτῆς τοῦ πατρὸς εὐρισκόμεναι ὀπισθεν τῶν καφασίων τῶν οἰκιῶν. Τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου ἐν τῇ οἰκίᾳ διήρχοντο εἰς τὰ προωρισμένα δι' αὐτὰς δωμάτια κλεισται καὶ ἀθέατοι εἰς τοὺς ἄνδρας. Ἐκεῖ ἐπεδίδοντο εἰς τὰ οἰκιακὰ ἔργα. Ἐκεῖ ἔρραπτον, ἐκέντων, ἐκλῳθον καὶ ὕφαινον, ὡς καὶ κατὰ τοὺς Ὀμηρικοὺς χρόνους. Ἀπαραιτήτως εἶχον πλησίον των καὶ τὸν ἀργαλειόν, μὲ τὸν ὅποιον εἰργάζοντο, ἐνῶ συγχρόνως ἐτραγούδουν πολλάκις³. Καὶ ἀπὸ τὰ παράθυρα τῶν δωματίων τούτων, ὅταν ἦσαν πρὸς τὸν δρόμον, ἔβλεπαν τοὺς περαστικούς. Ἡ θεὰ δὲ αὕτη ἦτο μία ἀπὸ τὰς συνήθεις ψυχαγωγίας των. Τὰ παράθυρα ὅμως εἶχαν δικτυωτὰ καφάσια, ὥστε αἱ γυναῖκες παρετήρουν μὲν τοὺς περαστικούς, δὲν παρετηροῦντο ὅμως ὑπ' αὐτῶν⁴. Ἴδιον καλῆς ἀνατροφῆς ἐθεωροῦτο νὰ μὴ ἐκτίθενται αἱ γυναῖκες εἰς τὰ βλέμματα τῶν ἀνδρῶν, καὶ τῶν οἰκείων ἀνδρῶν, ἐκτὸς ἂν ἦσαν ἡλικιωμένοι πλέον.

Αἱ γυναῖκες μάλιστα σπανίως παρουσιάζοντο καὶ ἀκόμη σπανιότερον ἐξήρχοντο⁵. Κύριος λόγος τοῦ περιορισμοῦ τῶν γυναικῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦτο ὅτι οἱ Τοῦρκοι, ἔχοντες καὶ οὗτοι τὰς γυναῖκάς των περιορισμένας ἐντὸς τῶν οἰκιῶν, δὲν ἠνείχοντο νὰ βλέπουν νὰ περιφέρωνται εἰς τοὺς δρόμους αἱ χριστιαναί, ἀκάλυπτοι μάλιστα καὶ ἀδιάφοροι πρὸς τὰ βλέμματα τῶν ἀνδρῶν. Καὶ τὰς ἐνοχλοῦσαν οὐ μόνον μὲ ἄσεμνα βλέμματα, ἀλλὰ καὶ μὲ λόγους ἀπρεπεῖς καὶ ἄλλα τολμηρότερα πειράγματα⁶.

Ἡ ἀπομόνωσις αὕτη εἶχεν, ὡς ἦτο ἐπόμενονον, δυσάρεστα ἀποτελέσματα. Καὶ πρῶτον αἱ γυναῖκες ὑπεβιβάζοντο οὕτως εἰς πρόσωπα ὑπηρετικά. Ἡ ἀπουσία τῆς γυναικὸς ἀπὸ τὴν ἐν γένει κοινωνικὴν κίνησιν, ἰδίᾳ εἰς τὰ χωρία, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα, ὅτε συνέβαινε νὰ παρουσιάζωνται ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς οἰκειοτάτους των, νὰ καταλαμβάνωνται ἀπὸ τόσῃν συστολῇ, «ὥστε καμμία εὐχαρίστησις δὲν προήρχετο οὔτε εἰς αὐτὰς οὔτε εἰς τοὺς ἄνδρας⁷».

1. Π. Μ. Κοντογιάννη, ἐνθ' ἀν., σ. 132.

2. Ἐνθ' ἀν., σ. 132.

3. Ἐνθ' ἀν., σ. 132.

4. Ἐνθ' ἀν., σ. 132 - 133.

5. Ἐνθ' ἀν., σ. 133.

6. Ἐνθ' ἀν., σ. 133 - 134.

7. Ἐνθ' ἀν., σ. 134.

Κατάλοιπα τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας εἶναι τὰ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἰσχύοντα ἔθιμα τοῦ περιορισμοῦ τῆς νεαρᾶς γυναικὸς καὶ τῆς χρησιμοποίησεως αὐτῆς ὡς ὑπηρετικοῦ σχεδὸν προσώπου ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, τῆς συστολῆς καὶ δουλείας τῆς νεονύμφου ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ γαμβροῦ, τῆς ὑποτιμήσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν πενθερικῶν τῆς καὶ τοῦ ὑπερβολικοῦ σεβασμοῦ τῆς πρὸς τὸν ἄνδρα, τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς οἰκείους του.

“Ὅτι ἡ ὑποτίμησις καὶ μειονεκτικὴ τῆς γυναικὸς θέσις ἐν τῷ οἴκῳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ δὲν ἀπαντᾷ μόνον κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, ἀλλ’ ἀσφαλῶς καὶ εἰς παλαιότερους χρόνους, δὲν δύναται, νομίζω, ν’ ἀμφισβητηθῇ. Ὡς εἶδομεν, ἡ γέννησις θήλεος καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους δὲν ἦτο εὐχάριστον γεγονός, παιδιὰ δὲ τότε, ὡς καὶ σήμερον πολλαχοῦ, ἐλέγοντο μόνον τὰ ἄρρενα¹. Ὁ δὲ περιορισμὸς τῶν γυναικῶν ἐν τῷ οἴκῳ, ἡ θαλάμεισις, ἦτο καὶ τότε συνήθης, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

Ὡς εἶναι γνωστὸν, ὁ Φωκυλίδης ἔλεγε : «Παρθενικὴν δὲ φύλασσε πολυκλείστοις θαλάμοισι μηδέ μιν ἄχρι γάμων πρὸς δομῶν ὀφθῆναι ἐάσης»².

Ἀποτέλεσμα τῶν ἀντιλήψεων περὶ περιορισμοῦ τῶν γυναικῶν ἦτο ὁ χωρισμὸς τῶν φύλων εἰς περιστάσεις, καθ’ ἃς συνέπιπτε νὰ συγκεντρωθοῦν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἄνδρες καὶ γυναῖκες. Ἄπρεπε π.χ. ἐθεωρεῖτο παρὰ Βυζαντινοῖς ὁπανδρὸς γυνὴ νὰ παρευρίσκηται εἰς συμπόσιον ἀνδρῶν, ἔτι δ’ ἀπρεπέστερον οἱ γονεῖς νὰ καθίζουν τὰς θυγατέρας των εἰς τράπεζαν διασκεδάζοντων. Ἐπίσης ἡ παρθένος σπανίως ἔπρεπε νὰ ἐξέρχεται τοῦ οἴκου, νὰ ἐκθυρίζῃ, ὡς ἔλεγον. Αἱ γυναῖκες ἐξήρχοντο ἐλευθέρως μόνον εἰς ἐξαιρετικὰς περιστάσεις, ὡς ἐν καιρῷ σεισμοῦ, ἐφόδου πολεμίων, ἀλώσεως πόλεων κλπ.³ Τὸ αὐτὸ ἔθος ἐπεκράτει καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὡς π.χ. συνέβη κατὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ ἤτταν τῶν Ἀθηναίων· μόλις ἔφθασεν ἡ εἰδησις εἰς τὰς Ἀθήνας, ὁ ρήτωρ Λυκοῦργος λέγει ὅτι ἐξῆλθον αἱ γυναῖκες εἰς τὰς θύρας τῶν οἰκιῶν ἐρωτῶσαι ἂν ἔζων ὁ σύζυγος, ὁ πατὴρ κττ.⁴

Ὡσαύτως, κατ’ ἀρχαῖον ἐλληνικὸν ἔθος, τῆς γυναικὸς κύριον γνώρισμα ἐθεωρεῖτο τὸ σιωπᾶν· ὁ Αἴας ἐν τῷ ὁμωνύμῳ δράματι τοῦ Σοφοκλέους λέγει πρὸς τὴν

1. Φ. Ἰ. Κορυλλέ, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν καὶ τὴν βάπτισιν ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν, Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζαντινῶν Σπουδῶν, τόμ. ΙΔ’, 1938, σ. 90 - 91. Τοῦ Αὐτοῦ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς, τόμ. Β’, μέρ. ΙΙ, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 164 - 165.

2. Παλατινὴ Ἀνθολογία, 474.

3. Φ. Ἰ. Κορυλλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς..., ἐνθ’ ἂν., σ. 173.

4. Χ. Βουλοδῆμου, Δοκίμιον περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τόμ. Α’, ἐν Ὁδησσῷ 1875, σ. 163, ἐνθα αἱ σχετικαὶ παραπομπαὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς.

Τέκμησσαν (στίχ. 293): «γύναι, γυναιξὶ κόσμον ἢ σιγὴ φέρει»¹. Ἡ παρρησία, κυριώτατον γνώρισμα τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας, ἔλειπε καὶ ἀπὸ τὰς γυναῖκας τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, διότι ὁ Τηλέμαχος λέγει πρὸς τὴν μητέρα :

ἀλλ' εἰς οἶκον ἰοῦσα τὰ σαντῆς ἔργα κόμιζε,
 ἰστὸν τ' ἡλικάτην τε, καὶ ἀμφιπόλοισι κέλευε
 ἔργον ἐποίχεσθαι τόξον δ' ἄνδρεςσι μελήσει².

Σημειωτέον δ' ὅτι παρὰ ταῦτα τόσον ὁ Ὅμηρος, ὅσον καὶ οἱ κατόπιν τραγικοὶ ποιηταὶ τῆς ἀρχαιότητος παροισιάζουν τὰς γυναῖκας τῆς ἐποχῆς των νὰ ἔχουν μίαν ἀνεξαρτησίαν, συνδυαζομένην μὲ τὴν ἀξιοπρέπειαν. Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι εἰς τὴν δημοκρατικὴν πολιτείαν τῶν Ἀθηνῶν αἱ γυναῖκες ἦσαν μᾶλλον περιορισμέναι³, ἐνῶ εἰς τὴν ὀλιγαρχικὴν πολιτείαν τῆς Σπάρτης ἦσαν περισσότερο ἐλεύθεραι, διότι ἡ θήλεια νεολαία μετεῖχε καὶ τῶν γυμνασίων τῆς ἄρρενος. Εἰς τὰ γυμναστήρια, ἐνθα ἡσχοῦντο αἱ νεάνιδες, ἐγνωρίζοντο μὲ τοὺς παῖδας, τοὺς ὁποίους κατόπιν ἐλάμβανον ὡς συζύγους. Ἐνῶ ὅμως ὑπῆρχεν ἐλευθερία εἰς τὰς παρθένους, ὅπως ἀνατρέφονται οὕτω μετὰ τῶν νέων, ἀντιθέτως διὰ τὰς ἐγγαμίας λαχὼν περιορισμοὶ κατὰ τὰς ἐξόδους των ἐκ τοῦ οἴκου, διότι ὑπεχρεοῦντο μάλιστα κατ' αὐτὰς νὰ καλύπτουν τὸ πρόσωπον. Τὸ ἔθιμον τοῦτο, κατὰ τὸν Χάριλλον, βασιλέα τῆς Σπάρτης, ἐδημιουργήθη ἐκ τῆς ἀνάγκης, ἵνα σὶ μὲν κόραι εὗρουν συζύγους, αἱ δ' ἐγγαμοὶ τοὺς διατηρήσουν⁴.

Εἰς τὴν βασιλευομένην ἀρχαίαν Μακεδονίαν αἱ γυναῖκες εἶχον σπουδαίαν θέσιν εἰς τὴν οἰκογενειακὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν, ἀπὸ τὰ μακεδονικὰ δὲ ἔθιμα ἐπηρεάσθη ἡ θέσις τῆς γυναικὸς καὶ κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Οἱ στωικοὶ ἔτειναν εἰς τὴν γυναικεῖαν χειραφέτησιν. Ἡ ἐκπαίδευσις διὰ τὰς γυναῖκας ἦτο δικαίωμα, εὐρίσκομεν δὲ μετὰ τῶν μαθητῶν τῶν φιλοσόφων καὶ πλείστας μαθητρίδας, ὅπως καὶ σπουδαίας ζωγράφους καὶ ποιητρίδας. Ἀλλ' αὐτὰ δὲν ἦσαν κανόν, ἦσαν ἐξαιρέσεις.

Ὡς πρὸς τὸν γάμον καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους τὸν λόγον εἶχον οἱ γονεῖς. Ἡ βυζαντινὴ ἡδύνατο νὰ ὑπανδρευθῇ, ὅτε συνε-

1. Πρβλ. καὶ Π α ὕ λ ο ν, Πρὸς Κορινθίους Α', 14, 34.

2. Ὀδυσσ. φ. 350 - 352.

3. Μόνον ἡ ἐκτέλεσις θρησκευτικοῦ καθήκοντος ἀπετέλει περίπτωσιν ἀνεκτὴν ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς διὰ τὴν ἐξόδον τῆς γυναικὸς ἐκ τῆς οἰκίας. Οὕτω π.χ. εἰς τὴν πομπὴν τῶν Παναθηναίων μετεῖχον νεάνιδες κανηφόροι καὶ φέρουσai ὕδριας. Ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις ἀναγκαίως πληρώσεως βιοτικῶν ἀναγκῶν ἐξήρχοντο τοῦ οἴκου.

4. Π λ ο υ τ ᾱ ρ χ ο υ, Ἠθικά Λακων. ἀποφθέγματα, Χάριλλος 2.

πλήρωνε τὸ 12ον ἢ 13ον ἔτος τῆς ἡλικίας της, ἔσχυε δὲ δι' αὐτὴν ὅ,τι λέγει ὁ Εὐριπίδης ἐν τῇ 'Ανδομάχῃ (στ. 987) :

*νυμφευμάτων μὲν τῶν ἐμῶν πατὴρ ἐμὸς
μέριμναν ἔξει κοῦκ ἐμὸν κρίνειν τάδε.*

'Εν δὲ τῇ οἰκίᾳ «ἡ σύζυγος τοῦ ιδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλὰ δούλη ἐστὶ τοῦ ἀνδρός»¹. Ὅπως δὲ συμβαίνει σήμερον εἰς πολλὰ χωρία τῆς Ἑλλάδος, οὕτω καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ὁ σύζυγος ἀπεκαλεῖτο ὑπ' αὐτῆς αὐθέντης².

Πρὸς τούτοις ἐν τῷ συνόλῳ των καὶ παλαιότερον καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους αἱ γυναῖκες ἰδίᾳ τῆς ὑπαίθρου ἐστεροῦντο γραμματικῶν γνώσεων. Ἐπίσης σπανιώτατα ἐξενιτεύοντο ἐκ τῶν χωρίων εἰς τὰς πόλεις τοῦ ἐσωτερικοῦ ἢ εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἐξαιρέσει νησιωτισσῶν, αἱ ὁποῖαι μετέβαινον εἰς τὰς πόλεις ὡς ὑπηρέτριαι. Καὶ αὐτὰ συνέτεινον εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς κοινωνικῆς τῆς γυναικὸς καταστάσεως. Καθ' ὅσον ὅμως προώδευε καὶ προοδεύει ἡ ἐξημέρωσις τῶν ἡθῶν καὶ ὁ ἄλλος ἐξευγενισμός, περιωρίζετο καὶ παρεμερίζετο ὁ περιορισμός καὶ ἡ μείωσις τῆς γυναικὸς³.

Τὴν μεταβολὴν ἐπέφεραν ἡ ἀλλαγὴ τῶν οικονομικῶν καὶ τεχνικῶν ὄρων διαβιώσεως, ἡ ἀνάπτυξις τῆς συγκοινωνίας, τῆς παιδείας, καὶ ἡ εἰσαγωγή τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τρόπου ζωῆς, ὁ ὁποῖος ὡς ἀκατάσχετος χεῖμαρρος κατεπλημμύρισε καὶ τὴν Ἑλλάδα, ἀφ' ἧς κυρίως ἀπηλευθερώθημεν τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ καὶ ἀφ' ἧς ἐπυκνώθη ἡ ἐπικοινωνία μας μετ' τὸν ἔξω κόσμον ἰδίᾳ κατὰ τοὺς τελευταίους καιροὺς.

'Αθῆναι, Μάϊος 1965.

RÉSUMÉ

La situation sociale de la femme grecque d'après quelques coutumes populaires

par Dem. B. Economidis

L' étude comporte deux chapitres. Dans le premier l'auteur cite et examine des coutumes actuelles et des conceptions provenant de différentes régions du monde grec et se rapportant à la préférence des enfants

1. Ἰω. Χρυσόστομος, Migne P. G., τόμ. 61, στ. 152.

2. Φ. Ἰ. Κουκουλέ, ἐνθ' ἀν., σ. 192.

3. Εἰς τὰς πόλεις μάλιστα ἐδημιουργήθησαν σωματεία καὶ ὁργανώσεις χειραφετήσεως τῆς γυναικὸς. Βλ. π.χ. Δ. Ἀ. Γληνὸς, Γυναικεῖος ἀνθρωπισμός, Ἀθῆναι 1921.

mâles, aux coutumes relatives à la naissance d'un enfant, à la qualification de la fille comme «l'élément faible» de la famille, aux rites magiques auxquels on recourt pour éviter les naissances successives de filles, aux proverbes et phrases proverbiales concernant l'existence d'une ou de plusieurs filles dans une famille. Ensuite l'auteur remonte à l'époque byzantine et donne un bref aperçu des coutumes analogues de cette époque ; il accepte l'influence de concepts grecs anciens et juifs sur les coutumes byzantines. Suit un examen de coutumes et de conceptions identiques des Grecs anciens, des Turcs et d'autres peuples européens et primitifs concernant la naissance d'une fille. D'après ces coutumes on peut tirer des conclusions quant à la situation de la femme tant à l'époque actuelle qu'aux temps plus anciens.

Dans le second chapitre l'auteur examine les coutumes du peuple grec relatives au mariage de la jeune fille et à sa situation en tant que femme mariée dans la maison conjugale et dans la société. Il parle longuement de l'internement de la femme grecque, surtout pendant les années qui ont précédé la 2ème guerre mondiale, des régions de la Grèce où cet internement a été plus strict ou, au contraire, moins rigoureux et mentionne les causes de ce phénomène. Les renseignements à propos des occupations auxquelles s'adonna pendant des siècles et continue à s'adonner, dans les campagnes, la femme grecque, sont très intéressants.

La situation sociale de la femme dans la maison, dit l'auteur, se manifeste, entre autres, dans le passage sous silence de son nom et dans la façon dont elle est appelée par les membres de la famille de son époux. Il est souligné que les appellations de la femme mariée chez les insulaires démontrent une situation plus aisée et plus libre de celle-ci par comparaison à la «servitude» de la femme de la Grèce continentale. Les coutumes mentionnées, surtout les coutumes de l'Épire, sont caractéristiques de ce fait : ce qu'on observe pendant la visite d'un étranger à la maison, la participation ou non de la femme à la table pendant les repas et, en général, sa vie dans la maison de son mari.

Avant de terminer le second chapitre l'auteur remonte de nouveau à l'époque de la domination turque, à Byzance et à la Grèce antique. En parlant de la «θαλάμεισις» des anciens et de l'internement des femmes chez les Byzantins et les Grecs de l'époque post-byzantine, il trouve dans ces coutumes les racines de coutumes observées aujourd'hui.

Aux derniers temps la claustration a été abandonnée, tout comme la dépréciation de la femme grecque. Ce changement est dû au changement des conditions économiques et techniques de la vie, au développement des communications et de l'instruction et à l'introduction de la civilisation et de la façon de vivre occidentales en Grèce, en particulier après la révolution grecque (1821) et depuis que les relations avec l'étranger sont devenues plus intenses.

Π Ρ Ο Σ Θ Η Κ Η

εἰς τὰς σελ. 79 καὶ 95 τοῦ 9/10 τόμου τῆς Ἑπετ.
τοῦ Λαογρ. Ἀρχ., (1955 / 57) ἐν Ἀθήναις 1958.

Εἰς τὰς δημῳδαὶς ἐλληνικὰς παραδόσεις περὶ τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς προσ-
θέντω καὶ τὰς περιλαμβανομένας εἰς τὰ ἔθνη δημοσιάσματα καὶ λαογραφικὰ χειρό-
γραφα : 1) Ἀλ. Ξ. Κ. Χατζηγάκης, Παραδόσεις τ' Ἀσπροποτάμου, Τρί-
καλα 1948, σ. 116 - 127. 2) Τοῦ Αὐτοῦ, Ἑλληνοεὶς Κρήτης, Παραδόσεις,
Ρέθυμνο 1954, σ. 103 - 108, 132, 177 - 178. 3) Γ. Βογιατζίδου, Γλῶσ-
σα καὶ λαογραφία τῆς νήσου Ἀνδρου. Α' ἐν Ἀθήναις 1949, σ. 212. 4) Γ. Ἀ. Μέ-
γα, Ἡ Ἀγία Παρασκευὴ (παράδοσις ἀπὸ τοῦ Βλαχώρι τῆς Θεσπρωτίας), Λαογρα-
φία, τόμ. ΙΖ', ἐν Ἀθήναις 1957 - 1958, σ. 616 - 617. 5) Ἀγγελικῆς Με-
ταλλινοῦ, Θρύλος περὶ τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς τῶν Βασιλικῶν Χαλκιδικῆς,
Χρον. Χαλκιδικῆς, τευχ. 2, 1961, σ. 228 - 229. 6) ΚΛ (Κέντρον Λαογραφίας τῆς
'Ακαδημίας Ἀθηνῶν), ἀρ. 2277 Α', σ. 140 (συλλ. Δ. Β. Οἰκονομίδου, Σουλιω-
τοχώρια, 1958). 7) ΚΛ, ἀρ. 2303, σ. 6 - 7, 168, (συλλ. Στεφ. Ἡμέλλου, Νάξος
[Φιλότι] 1959). 8) ΚΛ, ἀρ. 2392, σ. 26 - 73 (τοῦ Αὐτοῦ, Θράκη [Ἀβδηρα] 1961). 9) ΚΛ, ἀρ. 2250, σ. 21 (συλλ. Δ. Λουκάτου, Παξοί, 1957). 10) ΚΛ, ἀρ.
2340, σ. 183 - 185 (Γ. Κ. Σπυριδάκης, Λαογραφ. ἀποστολὴ εἰς Κέα, 1960). 11)
Χ. Γ. Κατσαλίδου, Ἡ Δωδώνη, τόμ. Α' (1931 - 1932), Ἀλεξάνδρεια
Αἰγύπτου 1931, σ. 194 - 195. 12) ΚΛ, ἀρ. 2301, σ. 163 (συλλ. Δ. Λουκά-
του, Σμόκοβον Καρδίτσης 1959).

Εἰς δὲ τὰ λατρευτικὰ ἔθιμα τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν Ἀγίαν,
ἃς προστεθοῦν καὶ τὰ γινόμενα κατὰ τὴν 26ην Ἰουλίου εἰς τὸ Πλατανόρρευ-
μα (πρώην Ὀρτάκι, χωρίον κείμενον εἰς τοὺς πρόποδας τῶν Πιερίων), εἰς τὸ πλη-
σίον Μοσχολώριον, ἐν Κυθήροις, ἐν Ζαβέροδῳ καὶ ἐν Ἀγίᾳ Κυ-